

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УНІВЕРСИТЕТ МИТНОЇ СПРАВИ ТА ФІНАНСІВ
Навчально–науковий інститут права та міжнародно-правових
відносин
Кафедра історії та теорії держави і права

Дипломна робота бакалавра
на тему: **ІВАН ЛИСЯК-РУДНИЦЬКИЙ: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ**
ПОРТРЕТ

Виконала:
студентка групи ІСТ 21-2
спеціальність 032 «Історія та археологія»
Мошенчич Марія Петрівна

Керівник:
доктор філософії зі спец. «історія та
археологія», старший викладач кафедри
історії та теорії держави і права
Сухомлин Олександр Дмитрович

Рецензент:
доктор філософії зі спец. «історія та
археологія», асистент кафедри історії
Центральної та Східної Європи
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
Гуменний Сергій Любомирович

Зміст

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ І.....	5
ІВАН ЛИСЯК-РУДНИЦЬКИЙ: ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ І ФОРМУВАННЯ НАУКОВИХ ПОГЛЯДІВ	5
1.1. Біографія: родинне середовище, освіта, еміграція	5
1.2. Інтелектуальне становлення та наукові впливи.....	10
РОЗДІЛ ІІ.....	16
ОСНОВНІ НАПРЯМИ НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	16
2.1. Концепція української історії в контексті європейських цивілізаційних процесів	16
2.2. Державницька ідея та її трактування Іваном Лисяком-Рудницьким.....	19
2.3. Аналіз політичних та ідеологічних течій в історії України	22
2.4. Студії Івана Лисяка-Рудницького про українських суспільно-політичних мислителів.....	30
РОЗДІЛ ІІІ.....	50
ВПЛИВ ІВАНА ЛИСЯКА-РУДНИЦЬКОГО НА СУЧАСНУ ІСТОРІОГРАФІЮ	50
3.1 Іван Лисяк-Рудницький як творець новітньої історіографічної парадигми	50
3.2. Вплив Івана Лисяка-Рудницького на нову генерацію істориків.....	54
ВИСНОВОК.....	59
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	61

ВСТУП

Актуальність дослідження. Постать Івана Лисяка-Рудницького має виняткове значення для розвитку української історичної науки ХХ століття. У час, коли українська історіографія зазнавала викликів і трансформацій як у радянському просторі, так і в еміграції, саме Іван Лисяк-Рудницький став одним із тих мислителів, які запропонували новий підхід до осмислення українського минулого. Його праці поєднують глибину філософського аналізу, інтелектуальну незалежність та увагу до європейського контексту. У сучасних умовах, коли Україна активно формує власну ідентичність у протистоянні зовнішнім загрозам, переосмислення його творчої спадщини набуває особливої актуальності. Його концепції національної ідеї, державності, історичної тягlosti та маргінальності України залишаються надзвичайно важливими для розуміння викликів, що стоять перед українським суспільством сьогодні.

Об'єктом дослідження є наукова та публіцистична спадщина Івана Лисяка-Рудницького, що охоплює його ключові праці, присвячені переосмисленню української історії.

Предметом дослідження виступає історіографічний портрет Івана Лисяка-Рудницького, який включає аналіз його біографії, інтелектуального становлення, наукових ідей та історіографічного впливу.

Мета дослідження полягає у створенні цілісного історіографічного портрета Івана Лисяка-Рудницького на основі аналізу його життєвого шляху, інтелектуальної еволюції та наукового доробку.

Для досягнення поставленої мети передбачається вирішення таких завдань:

1. Розкрити основні етапи життєвого шляху Івана Лисяка-Рудницького, зосередивши увагу на впливі родинного середовища, освіти та еміграції на формування його світогляду.
2. Проаналізувати інтелектуальні впливи та наукові зацікавлення, що визначили напрями його досліджень.

3. Систематизувати основні напрями наукової діяльності вченого, зокрема його концепцію української історії в контексті європейських цивілізаційних процесів, погляди на державницьку ідею, аналіз політичних та ідеологічних течій, а також студії про українських суспільно-політичних мислителів.

4. Оцінити внесок Івана Лисяка-Рудницького у розвиток української історіографії та його вплив на сучасних істориків.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період життя та наукової діяльності Івана Лисяка-Рудницького (1919–1984), з особливим акцентом на аналізі праць його зрілого творчого періоду.

Методологія та методи дослідження. У роботі використано історичний, історіографічний, біографічний та проблемно-хронологічний методи. Застосовано також метод порівняльного аналізу для зіставлення наукових підходів Івана Лисяка-Рудницького з іншими істориками. Робота базується на міждисциплінарному підході з акцентом на аналізі джерел, публіцистичних і наукових праць вченого.

Структура роботи. Дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів та 8 підрозділів, висновку, списку використаних джерел та літератури. Загальний обсяг тексту становить 63 сторінок, із них основного тексту – 57 сторінок.

РОЗДІЛ І.

ІВАН ЛИСЯК-РУДНИЦЬКИЙ: ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ І ФОРМУВАННЯ НАУКОВИХ ПОГЛЯДІВ

1.1. Біографія: родинне середовище, освіта, еміграція

Іван Павлович Лисяк-Рудницький народився у родині відомих українських інтелігентів 27 жовтня 1919р. у Відні. Його батько, Павло Лисяк – знаний адвокат, редактор і співробітник ряду тогочасних українських видань, а також посол до польського сейму від Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО) в 1938– 1939 рр. Мати – Мілена Рудницька походила з українсько-єврейської родини, докторка філософії (1917 р.), громадсько-політична діячка, згодом – посол від УНДО до польського сейму (1928 – 1935 рр.), одна з засновниць українського фемінізму – голова Союзу українок у Львові (1928 – 1939 рр.) і Світового союзу українок (від 1934 р.). За її наполяганням, справу про Голодомор 1932 – 1933 рр. у Радянській Україні, було винесено на розгляд Ліги Націй та Міжнародного Червоного Хреста.[1]

Однак шлюб виявився не надто вдалим, і невдовзі, коли Івану Лисяку-Рудницькому було два роки, пара розлучилась. Хлопчик залишився з матір'ю, однак батько аж до своєї смерті у 1948 році матеріально допомагав синові. Це був доволі складний час у політичному житті. Після поразки національно-визвольних змагань 1917-1921 років українські діячі хоч і втрачали надію на створення власної держави, однак були змушені пристосовуватись до нових реалій. [2]

Іван Лисяк-Рудницький отримує дуже ґрунтовну освіту. У 1925-1929 роках він навчається в українській початковій школі у Львові. Шкільне навчання він почав у звичайній школі, і воно не справляло для нього жодних проблем, вчився він добре. Оскільки, на думку Мілени, в українських гімназіях викладання математики не стояло на доброму рівні, вона невдовзі перевела його у польську математично-природничу гімназію. Це викликало обурення української громадськості: видна українська діячка віддала свого сина у

польську школу! Мілені довелося виправдовуватися, написавши листа з цього приводу до газети «Діло», - але кінець кінцем вона перевела сина в українську Академічну гімназію. [3] Найстарішу українську гімназію не тільки в Галичині, але й в усій Україні. Його клас був передостаннім, що вчився за давньою програмою для гімназії класичного типу з особливим наголосом, де обов'язковими предметами були грецька, латина та дві сучасні мови. У 1937 році Іван Лисяк-Рудницький завершує гімназію та вступає на навчання на юридичний факультет Львівського університету – центру Східної Галичини міжвоєнної Польщі. Це був час, багатий на політичні та культурні події. Змінювалась карта Європи, змінювалось суспільство в Галичині. У той час студента понад усе цікавило літературне мистецтво, він багато читав, особливу увагу звертав на нові твори. Під час канікул проходив практику у газеті "Діло" – відбирав матеріали для передруку з віденських газет і журналів. Його перші статті під псевдонімом "Іванна Брусна" з'явилися на сторінках журналу "Жінка" (1935 – 1988), який редагувала Мілена Рудницька[4].

Міжвоєнна Польща не була зразковою демократичною державою, де будь-який громадянин, незалежно від своєї національності, мав можливість політично, релігійно, національно чи будь-яким іншим чином самовиражатись. Майбутній вчений відчув це на собі безпосередньо – 1938 р., він став жертвою антиукраїнських погромів, які влаштувала польська молодь. В університетському коридорі його кастетами побила польська «боївка». Закривавленого Івана Лисяка-Рудницького відбили товариші та доправили до українського шпиталю, де йому наклали шви. У результаті цього на його чолі залишився помітний шрам.

Із початком Другої світової війни, коли радянські війська вдерлися до Галичини, багато представників галицької інтелігенції подалися в еміграцію. Проте Іван Лисяк-Рудницький із матір'ю залишилися у Львові. Мілена Рудницька влаштувалась на роботу шкільним інспектором. Однак радянська влада почала посилювати тиск, тому, завершивши осінній семестр, наприкінці грудня

1939 року Іван Лисяк-Рудницький разом з матір'ю нелегально перетнув радянсько-німецький кордон через замерзлий Сян, діставшись до Кракова.

Влітку 1940 року вони переїхали до Берліна, а восени Іван Лисяк-Рудницький стає студентом факультету зовнішніх відносин Берлінського університету Фрідріха Вільгельма (1940–1943 рр.), на спеціальності радянознавство. У цей час, під впливом лекцій університетського професора, хлопець зацікавився східною літературою. Згодом він сам згадував, що його професор сходознавства за формою читав лекції про східні деспотії, але за змістом виголошував критику нацистського режиму. На його думку, цей випадок демонстрував різницю між націонал-соціалістичним і комуністичним тоталітаризмами. Такі езопівські лекції були би неможливі в університетах за сталінського режиму; у Радянському Союзі простір для інтелектуальної свободи був значно обмеженіший [5].

Основну увагу в своїх студіях вчений приділяв історії Центрально-Східної Європи, політичним процесам та розвитку української національної ідеї. У Берліні 1943р. Іван Лисяк-Рудницький отримав науковий ступінь у сфері міжнародних відносин. Незабаром після захисту він переїхав на проживання до Праги й приступає до написання дисертації при Празькому університеті, під керівництвом професора Едуарда Вінтера, знавця слов'янської та української тематики, а темою стали політичні погляди Драгоманова. Невдовзі його обрали очільником Української академічної громади в Празі. В квітні 1945 року молодому дослідникові довелося захищати незавершену дисертацію у Карловому університеті, буквально за декілька днів до вступу Червоної армії до Праги. Як згадував уже згодом І.П.Химка: *«Іванові було присуджено ступінь, попри те, що його дисертацію про Драгоманова тоді ще не було завершено. Іван завжди був повільним, ретельним працівником. Як мені здається, Вінтер домовився про присудження докторату, попри незавершену дисертацію, з огляду на невизначеність повоєнної ситуації, а також щоб його блискучий студент мав кращий старт у повоєнному світі. Як Іван пізніше мені розповідав, важлива збірка про Драгоманова, яку він підготував (її видала*

Українська вільна академія наук у США 1952 р.), деякою мірою була сплатою цього празького боргу. Збірник містив Іванову статтю про політичну думку Драгоманова: за обсягом цей текст дорівнював тогочасній стандартній європейській дисертації і був якісним інтелектуальним продуктом»[5].

Отримавши докторську ступінь, Іван Лисяк-Рудницький разом із матір'ю переїхали у західну зону окупації, до австрійського містечка Фельдкірха. Невдовзі, в 1947 році Іван Лисяк-Рудницький переїхав до Швейцарії, де навчався в Женевському університеті. Саме тут він здобув ступінь доктора наук, захистивши дисертацію на тему: «Історія карпато-української проблеми», присвячену політичній думці в Україні. Його наукова діяльність вже тоді була спрямована на аналіз української історії в ширшому європейському контексті, що пізніше стало однією з головних рис його підходу до історіографії. Після смерті батька у 1948 році вчений починає відчувати матеріальну скруту.

Але вже наступного року Іван Лисяк-Рудницький одружується із Мері Джоен Бентон, яка походила зі старої американської квакерської родини. Через два роки, влітку 1951 року молода сім'я переїжджає до США. Спершу науковець працює у Гарвардському проекті інтерв'ювання втікачів з СРСР, а згодом отримує стипендію для навчання в Колумбійському університеті, що в подальшому дозволило отримати науковий ступінь доктора філософії. З лютого 1954 року починає викладати курси «західно-європейської історії після 1660 р. та російську історію від половини 19 ст.» у Вісконському університеті в Медісоні[6]. Через два роки йому вдалось отримати посаду асистента-професора у католицькому коледжі Ля Саль, де читав курси з історії Росії та новітньої західноєвропейської історії. Паралельно від починає співпрацювати з деякими діаспорними виданнями, зокрема з газетою “Українські вісті” та журналом “Зустрічі”.

Згодом Іван Лисяк-Рудницький починає писати для журналу “Листи до приятелів”, а особливо активно починає співпрацювати з журналом “Сучасність”, який було створено у 1961 році та який став одним з

найвідоміших видань української еміграції. Тут, окрім оригінальних статей, він друкував українські переклади своїх основних англomовних наукових публікацій. У журналі вчений працював 6 років, однак у 1967 році після конфлікту з редакцією Іван Лисяк-Рудницький припиняє співпрацю з виданням[2].

Незабаром вчений розпочинає роботу над докторською дисертацією, однак тут у нього розпочинається криза в особистому житті. Погіршилися стосунки з дружиною, що врешті-решт призвело до розлучення. Також погіршилися відносини з матір'ю. Він намагається врятуватись в роботі, але декілька років Іван Лисяк-Рудницький часто змінює місце роботи.

У 1967 стає одним з авторів тексту "Заяви", надісланої від імені провідних американських інтелектуалів українського походження до керівництва СРСР і УРСР з політичними вимогами встановити громадянство УРСР, налагодити дипломатичні відносини між Українською РСР і зарубіжними країнами, надати українській мові статус державної в УРСР, легалізувати УАПЦ і УГКЦ та ін.

У 1967 році Іван Лисяк-Рудницький влаштовується на роботу у Американський університет у Вашингтоні. Наприкінці 1960-х рр. у вченого погіршилися відносини з деканом історичного факультету. На його захист виступили студенти, які організували масову кампанію протесту проти рішення керівництва факультету не призначати дослідника на посаду «тенюра» («повного професора»). Ці заходи змусили керівництво історичного факультету змінити своє рішення на користь українського дослідника. Але зіпсовані стосунки та недружня атмосфера не дозволили йому продовжити працю у цій установі[1]. Таким чином, Іван Лисяк-Рудницький був вимушений шукати нове місце роботи. До цього також долучилися і особисті обставини. Влітку 1968 року він одружився з Олександрою Черненко, яка жила в Едмонтоні. Згодом, у 1971 році дослідник отримує посаду професора східноєвропейської й української історії в Альбертському університеті. Також,

Іван Лисяк-Рудницький був членом НТШ та УВАН і одним із засновників Канадського Інституту Українських Студій при Альбертському університеті[7].

Свою наукову працю він трактував як своєрідний громадський обов'язок. На його тверде переконання, еміграція має специфічні завдання, історичну місію, яку може виконати лише вона. Її основні завдання лежать не в площині політики, а в площині інтелекту, думки, культури[4].

Таким чином, життєвий шлях Івана Лисяка-Рудницького відображає складний і динамічний процес становлення української інтелігенції в умовах ХХ століття. Його родинне середовище, здобута освіта та досвід еміграції сформували його як одного з провідних українських істориків і мислителів свого часу.

1.2. Інтелектуальне становлення та наукові впливи

Формування наукового світогляду Івана Лисяка-Рудницького відбувалося під впливом різних інтелектуальних традицій, політичних ідей та історичних обставин. Він народився в інтелектуальній родині, що забезпечило йому глибоке культурне та освітнє підґрунтя з раннього дитинства. Іван Лисяк-Рудницький змалку звик до книжки як до нормальної людської потреби, а виростаючи під опікою клану Рудницьких, – став інтелектуальним гурманом. Він мав повну свободу студіювати, що йому подобалося, читати, що було цікаве, ходити на публічні лекції, концерти та всякі культурні імпрези. Навіть війна йому не перешкодила.[8]

З юності хлопець виявляв інтерес до політичних і соціальних процесів, що відбувалися в Україні та Європі, особливо до історії, політики, філософії та літератури. Його здатність до наукових досліджень проявилася ще в гімназійні роки, коли він почав писати статті та брати участь у наукових дискусіях. Цей ранній інтерес до наукової діяльності став основою його майбутньої кар'єри. Водночас, Іван Лисяк-Рудницький завжди був уважний до конкретики й

прагнув до максимально об'єктивного та аргументованого підходу в своїх роботах, часто апелюючи до "емпіричної історичної реальності".

Щодо політичних вподобань Івана Лисяка-Рудницького, то вони не були сталими і поступово трансформувалися в бік консерватизму в поєднанні з ліберальними цінностями. У молоді роки хлопець підтримував ідеї В'ячеслава Липинського, зокрема викладені в «Листах до братів-хліборобів» (1926 р.), а також брав участь у політичних організаціях прихильників Павла Скоропадського. Проте згодом він відійшов від цих ідей. У одному зі своїх листів, датованому 1951р., Іван Лисяк-Рудницький зізнавався, що «внутрішньо розійшовся з гетьманцями ще під час війни», після того як побачив їхню неспроможність до реальних змін у суспільстві. Він почав шукати інші політичні орієнтири, більш відповідні до реалій ХХ століття. На відміну від багатьох своїх сучасників з української діаспори, Іван Лисяк-Рудницький залишався політично нейтральним і не приєднувався до жодної конкретної політичної партії або ідеологічної течії. Він визначав свої світоглядні позиції як ліберальні, наголошуючи на важливості свободи, демократичних цінностей та верховенства права. Його лібералізм базувався на переконанні, що національна ідентичність не повинна бути жорстко прив'язана до певної політичної ідеології або партійної програми. Це дозволяло йому формувати незалежний, критичний погляд на українську історію та політику. В подальшому цей нейтралітет дозволив Івану Лисяку-Рудницькому зберігати відстороненість від політичних конфліктів, що вирували в середовищі української діаспори, зокрема в контексті розколу між різними фракціями Організації українських націоналістів (ОУН).

У 1940-х роках Іван Лисяк-Рудницький був членом українського студентського товариства «Мазепинець», очолюючи секцію пропаганди, Української Студентської Громади у Празі та разом з Андрієм Білинським, Богданом Осадчуком, Омеляном Пріцаком, Василем Рудком, – був активним учасником Націоналістичної Організації Українських Студентів Великої Німеччини (НОУС). Як уже згодом згадуватиме І.П.Химка:

«Політична заангажованість Івана під час війни була доволі низькою. Він написав одну малу статтю для «Краківських вістей». Цього тексту він соромився до кінця життя: «гріх молодости», як він мені казав, гріх, про який він щиро шкодував. Як на мене, Іван ставився до свого сумління скрупульозно, оскільки чимало з його сучасників опублікували значно гірші статті в тій же газеті, а також в інших періодичних виданнях, що виходили під нацистською окупацією. То був час і територія, із яких важко було вийти незаплямованим» [5].

Іван Лисяк-Рудницький був послідовником раціоналістичної течії, яка домінувала в європейському інтелектуальному житті XIX і початку XX ст. Що в цілому відповідало інтелектуальній атмосфері університетів, у яких він навчався. В центрі його кар'єри як історика було історичне пізнання, зокрема як частина філософії історизму, з яким він в основному солідаризувався. На тій базі він створив собі чітку структуру українського минулого як частини добре йому відомого західного інтелектуального розвитку. Особливо це стосувалося середньовіччя, яке в історії Східної Європи залишалося мало дослідженим для його західних авторитетів, а в Степана Томашівського (українського авторитету Івана) українське середньовіччя було хоч своєрідною, але все таки складовою частиною західноєвропейського розвитку. [8] Вже 31 травня 1978 р. в короткій синтетичній формі науковець викладе свій погляд під час дискусії за круглим столом на українській історичній конференції в Лондоні (Онтаріо).

Хоча релятивізм та ірраціоналізм були чужі Іванові Лисяку-Рудницькому, він, слідом за своїми інтелектуальними вчителями Максом Вебером і Густавом Юнгом, визнавав певну роль ірраціональних чинників у світовій історії. Вчений вважав, що наука здатна розпізнавати основні тенденції суспільного розвитку, але не може визначати цілей людської діяльності. Він також поділяв ідею, що «історичний процес має власну логіку, яка перевершує плани й бажання акторів», і водночас визнавав, що “свобода можлива лише в межах державного правопорядку”. Історизм він ототожнював із самоусвідомленням і підкреслював неминучість у міжлюдських стосунках. Таким чином, у своєму світогляді Іван

Лисяк-Рудницький поєднував віру в існування об'єктивних законів історії з виразним легалістичним забарвленням. Це поєднання належало до європейської інтелектуальної традиції, що бере початок у філософії Гегеля. У ХХ столітті її продовжив розвивати Ніколай Гартман – мислитель, якому історик присвятив одну зі своїх студентських праць. На українському ґрунті ця традиція виявилася у творчості двох його інтелектуальних авторитетів – В'ячеслава Липинського й Михайла Драгоманова. Багато з ідей, які Іван Лисяк-Рудницький розвивав у пізніші роки, мають витoki у їхніх працях. Він також не почував себе чужим у польських інтелектуальних колах і плекав тісні особисті зв'язки з польськими вченими. Зате російський імперський та більшовицький світи залишилися йому психологічно чужими. Хоч він їх студіював, але сприймав світ часто крізь призму західноєвропейського спостерігача.[8]

В своїх працях Іван Лисяк-Рудницький не ставив перед собою завдання глибоко досліджувати економічні чи соціальні питання, а натомість вивчав політичну історію як хронологічні рамки для аналізу розвитку суспільно-політичних ідей. Таким чином, історія як така не була для нього вихідною точкою та покликанням, він радше практично використовував історію для вивчення її абстрактної еманції та реалізованої нею дійсності саме для розуміння розвитку суспільно-політичної думки. Вчений сумлінно вивчав друковані (а частково рукописні) першоджерела до історії української суспільно-політичної думки від 1848 до 1940 років. Ці основні зацікавлення вченого вплинули не лише на зміст, а й на форму його наукового вислову. Монографія, що вимагала б довголітніх архівних дослідів і в результаті мала б включати великий пояснювальний матеріал у формі приміток, тяжкий для логічного систематизування, не відповідала темпераментові вченого. Інтелектуальна природа Івана Лисяка-Рудницького вимагала оперативного осмислення та фіксації ідей, що відповідало динамічному характеру його діалектичного мислення. Тож тут найбільше підходила форма науково-публіцистичного есе, з чітким філософським фундаментом і логічною структурою. Це заразом вирішило і об'єм його праць.

Загалом, Іван Лисяк-Рудницький був одним із ключових представників української історіографії, який поєднав наукове дослідження історії з критичним осмисленням української політичної думки. Його праці стали важливим внеском у розуміння розвитку української національної свідомості та її зв'язку з європейським контекстом.

Життєвий шлях і процес формування наукових поглядів Івана Лисяка-Рудницького тісно переплетені з історичними катаклізмами ХХ століття, що зумовило унікальність його історіософського стилю мислення. Родинне середовище, в якому він виховувався, сприяло формуванню широкого світогляду, інтелектуальної свободи та глибокого гуманітарного зацікавлення. Освіта в європейських університетах, досвід життя на межі різних політичних систем – від польського авторитаризму до радянського і нацистського тоталітаризму – сприяли розвитку вченого як критичного мислителя, що уникав ідеологічних крайнощів і шукав міждисциплінарного та плюралістичного підходу до осмислення минулого.

Інтелектуальною базою для вченого стала європейська філософія, зокрема історизм, що дозволив йому трактувати українську історію не як ізольований наратив, а як частину загальноєвропейського цивілізаційного процесу. Його відчуття історика як громадянина, здатного поєднати науковий аналіз з моральною відповідальністю, визначило як тематичну, так і методологічну спрямованість його наукового доробку.

Особливо вагомими для наукового становлення вченого стали впливи В'ячеслава Липинського, з його концепцією еліти й державництва, а також філософські ідеї Гегеля. Іван Лисяк-Рудницький не лише запозичував, але й критично переосмислював ці традиції, формуючи власний підхід до політичної історії, в центрі якого – людина, ідеї, суспільна структура і форма державної організації.

Таким чином, перший розділ демонструє не лише біографічний і академічний поступ Івана Лисяка-Рудницького, але й засвідчує його роль як мислителя, що, перебуваючи між Сходом і Заходом, заклав основи нового бачення української історії – критичного, відкритого до діалогу, орієнтованого на демократичні цінності та європейські смисли.

РОЗДІЛ II.

ОСНОВНІ НАПРЯМИ НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

2.1. Авторська концепція української історії в контексті європейських цивілізаційних процесів

Однією з фундаментальних ідей Івана Лисяка-Рудницького є твердження, що українську історію слід розглядати не ізольовано, а як частину ширших європейських цивілізаційних процесів. Відмовляючись від провінційного погляду на минуле України, він наполягав на її інтеграції у загальноєвропейську історичну динаміку – модернізаційних, політичних, соціальних і культурних змін.

У своїх працях вчений підкреслював, що український історичний розвиток має низку специфічних рис: зокрема, затримку у проходженні ключових етапів модернізації порівняно із Західною Європою, а також перебування між двома цивілізаційними центрами – Заходом і Сходом. Проте, незважаючи на цю маргінальність, український історичний досвід все ж можна і потрібно аналізувати в європейських термінах – як частину спільного процесу формування модерних націй, громадянського суспільства та політичних інституцій.

Одним із центральних понять у концепції Івана Лисяка-Рудницького є "запізнення України у модернізації". На його думку, ключові процеси, що в Західній Європі призвели до формування модерних націй, громадянського суспільства, правової держави та демократичних інститутів, в Україні відбувалися із суттєвим часовим відставанням і під зовнішнім імперським контролем. Вчений вважав, що основні фактори модернізації – урбанізація, секуляризація, розвиток капіталізму, поширення освіти – в українських землях почали активно діяти лише в другій половині XIX століття, тоді як у Західній Європі ці процеси були вже добре закорінені з кінця XVIII – початку XIX століть. Причиною такого запізнення він вважав тривалу інтеграцію українських територій у структури великих імперій – Російської та Австро-Угорської – які, зокрема в російському випадку, гальмували модернізаційні

зміни, намагаючись зберегти традиційні соціальні ієрархії та централізований контроль.

Особливу увагу Іван Лисяк-Рудницький приділяв тому, що цей процес запізнення мав не лише економічний чи політичний характер, але також стосувався національної свідомості. На його думку, "первісне формування української модерної нації" відбувалося із значним запізненням порівняно із польським, чеським чи угорським національними рухами. Започатковане інтелігенцією у XIX столітті українське націєтворення, так і не встигло повністю завершитися до Першої світової війни, а радянський період ще більше перервав і сповільнив цей процес. Така система поглядів дозволила йому розглядати українську історію не як ряд "поразок" чи "затримок", а як на складний, об'єктивно зумовлений процес адаптації до великих цивілізаційних змін, що відбувалися в усій Європі.

Іншою важливою складовою світогляду Івана Лисяка-Рудницького є розуміння маргінальності України у цивілізаційному просторі Європи, яке розкривається через аналіз культурно-історичної специфіки українського розвитку як перехрестя цивілізаційних впливів. Вихідною точкою його міркувань є спроба типологічної класифікації українського досвіду, а отже – формулювання поняття " міжцивілізаційного порубіжжя", що перебуває між двома культурно-історичними світами – Сходом і Заходом. У центрі уваги Івана Лисяка-Рудницького – ідея, що національний характер, культурна ідентичність не є вродженими чи біологічно зумовленими, а формуються в процесі історичного розвитку. З цієї позиції вчений трактує маргінальність України не як ваду чи слабкість, а як складну історичну позицію, що має як деструктивні, так і потенційно конструктивні виміри. Маргінальність України проявляється не лише в географічному, а передусім у культурному сенсі. Історик наголошує: «Київська держава [...] поєднувала переважно східню, грецько-візантійську релігійну й культурну традицію з переважно західньою суспільною й політичною структурою»[9]. Цей синтетичний характер, що міг би стати основою для унікальної моделі модернізації, натомість упродовж

століть створював конфліктні поля, де культурна неоднорідність ставала джерелом політичної фрагментації.

Розгортаючи своє міркування, Іван Лисяк-Рудницький демонструє глибоке розуміння тих історичних обставин, які перешкоджали повноцінному включенню України до європейської цивілізаційної спільноти. Він порівнює український історичний досвід з історією євразійського пограниччя, зокрема з американським "Диким Заходом", і робить висновок, що тривале існування у стані фронтиру між осілим землеробством і кочовим способом життя (особливо в контексті постійних татарських набігів) мало гальмівний вплив на розвиток міського життя, торгівлі, культури.

Водночас цей же досвід пограниччя породив специфічні соціальні форми – передусім козацтво, яке Іван Лисяк-Рудницький розглядає як репрезентативний тип українського пограничного суспільства. Саме з козацтвом пов'язується перша спроба політичної самоорганізації українського суспільства, що пізніше реалізувалась у формі Козацької держави. Вчений наголошує, що в основі цієї політичної структури не було авторитарних чи східних засад. Натомість існувала традиція розділення влади, самоуправного життя та обмеження монархічного начала, що зближувало Україну із західноєвропейським досвідом. Таким чином, маргінальність України полягала не лише в її геополітичній локалізації, але і в амбівалентності ідентичності, що постійно розривалась між різними цивілізаційними орієнтирами. Ця подвійність – сила і слабкість одночасно. Вона зумовлювала складність у визначенні "цивілізаційної приналежності" України та постійну потребу шукати компромісні форми культурного та політичного існування. У цьому сенсі Іван Лисяк-Рудницький говорить про незавершене завдання синтези між Сходом і Заходом, яке, на його думку, ще належить до майбутнього.

Вчений підкреслює, що Україна мала потенціал стати мостом між двома світами, але "великі епохи її історії" (Київська Русь, Козацька доба) так і не змогли реалізувати це завдання в повному обсязі. І хоча Україні не вдалося виробити стійку й органічну модель інтеграції культурних протилежностей,

сама спроба цієї синтези, на думку Івана Лисяка-Рудницького, є надзвичайно важливим і цінним історичним досвідом.

Висновок, до якого приходять історики, є не лише аналітичним, а й програмним. Він закликає осмислювати українську історію як простір перехрещення, як поле постійного вибору, як місце, що не є периферією, а центральним вузлом цивілізаційного діалогу. Маргінальність, у цьому сенсі, не є вироком, а радше викликом – ідентифікаційним, політичним і культурним – який Україна покликана переосмислити у XXI столітті.

2.2. Державницька ідея та її трактування Іваном Лисяком-Рудницьким

Формування державницької ідеї в українській політичній думці стало реакцією на глибоку кризу, що вразила український національний рух унаслідок поразки революції 1917–1921 років. Ця поразка продемонструвала неспроможність існуючих ідеологічних парадигм – насамперед народництва – відповісти на виклики нового часу. Іван Лисяк-Рудницький неодноразово наголошував, що в умовах розпаду Російської імперії та загальної трансформації політичного ландшафту Східної Європи українська еліта мала унікальний шанс створити власну державу, але виявилася концептуально і організаційно не готовою до цього завдання.

У своїх історико-політичних есеях історик підкреслював, що в українському русі довго домінувала ідеологія культурницького спрямування, яка ставила в центр питання освіти, мови, народної просвіти, але недостатньо уваги приділяла проблемі політичної влади, інституцій та державності. В цьому він убачав головний недолік народницької традиції. Така орієнтація була успадкована від умов існування національного руху в імперіях – Російській та Австро-Угорській – де пряме політичне самовизначення українців було неможливим, а головним виявом національного життя лишалася культурна робота. Проте після 1917 року ситуація кардинально змінилася: імперські

системи розпалися, і перед українським рухом вперше постало реальне завдання творення власної держави. У цьому контексті виникла потреба переосмислити суть нації – не лише як етнічної чи культурної, а насамперед як політичної спільноти, здатної до самоорганізації. Тож на цьому етапі – як реакція на безлад, фрагментацію та анархію – на перший план вийшла державницька ідея.

Саме у працях В'ячеслава Липинського, як відзначав Іван Лисяк-Рудницький, українська державницька парадигма отримала своє перше послідовне обґрунтування. Він поставив проблему держави як самодостатньої політичної форми, що є не просто засобом, а необхідною умовою національного буття, ставши інтелектуальною відповіддю на виклики модернізації української політичної думки початку ХХ століття. Водночас, визнаючи глибокий вплив концепції Липинського, вчений наголошував на потребі її критичного осмислення в контексті сучасності. Оцінюючи погляди Липинського, Іван Лисяк-Рудницький критично ставився до запропонованих ним архаїчних форм державного устрою, зокрема до ідеї спадкової монархії, вважаючи її неперспективною в модерну епоху: «У таких країнах, як Україна, весь традиційний уклад яких був перевернутий догори дном і повністю знищений десятиліттями комуністичного правління, перспективи реставрації монархії треба оцінити як нульові»[10]. Ідея монархічної легітимності втратила свою емоційну привабливість і не могла конкурувати з принципом народного суверенітету, який став наріжним каменем новітніх демократичних систем. При цьому історик не зводив критику до заперечення всього спадку Липинського. Навпаки, він визнавав, що навіть попри свою прихильність до монархічної форми правління, Липинський у пізній період своєї творчості усвідомлював необхідність визначення форми майбутньої української держави на основі рішень установчих зборів, тобто демократичного представництва.

У своїх розвідках Іван Лисяк-Рудницький неодноразово звертався до філософських засад державницького мислення, підкреслюючи, що держава в українському контексті повинна розглядатися не лише як інструмент

зовнішньої влади, а як внутрішня потреба модерної нації. Він виступав за переосмислення поняття держави в межах європейської політичної традиції, яка поєднує легітимну владу, інституційну стабільність і верховенство права. Ідея держави, на його думку, не може бути зведена до силового апарату або лише до функції політичного контролю. Вона мусить бути результатом соціального договору, колективної волі та моральної відповідальності перед спільнотою. Така держава – не антипод свободи, а її гарантія. Саме тому історик уважав, що українська державницька ідея має уникнути авторитарних спокус і опиратися на етичну легітимність, яка вкорінена в довірі громадян, визнанні прав особистості й у національній солідарності. Ця позиція Івана Лисяка-Рудницького протиставлялася як тоталітарному уявленню про державу (в дусі радянського або фашистського типу), так і анархічній недовірі до будь-якої влади, характерним для частини української інтелігенції XIX століття. Він вважав, що для виходу з історичного бездоріжжя українська політична думка повинна сформулювати нову, позитивну концепцію державності – не як «менше зло», а як вираз колективної раціональності та відповідальності. Особливу увагу вчений приділяв ідеї політичної форми як вияву історичної зрілості нації. Він наголошував, що нація, яка не здатна організувати себе в стабільну державу з розвиненими інституціями, залишатиметься вічним об'єктом зовнішнього домінування. У цьому контексті концепція Липинського, попри архаїзм монархічних ідей, розглядалася як важлива спроба відповісти на виклик політичного безсилля, переорієнтувавши національний проєкт на структурну спроможність замість емоцій чи ідеї етнічної чистоти.

Отже, Іван Лисяк-Рудницький трактував державницьку ідею не лише як політичний вибір, а як культурно-цивілізаційний імператив. У цьому він зближувався з ліберальним консерватизмом європейського зразка, який наголошує на органічному зв'язку між свободою, порядком і історичною тяглістю. Внаслідок цього, вчений пропонував модернізувати державницьку концепцію, адаптуючи її до реалій XX століття. Йдеться не про відмову від самої ідеї держави як політичної форми, а про її поєднання з принципами

демократичної легітимації, правопорядку, відповідальності еліт та інституційного балансу. Саме в такому поєднанні – традиції та демократії – він убачав перспективу для побудови сталої української державності. У цій критично оновленій версії державництво зберігало свою центральну ідею – примат політичної організації як передумови національного існування – але вже не в архаїчній, а в модерній формі.

2.3. Аналіз політичних та ідеологічних течій в історії України

Іван Лисяк-Рудницький у своїх історичних та історіософських працях надавав великого значення аналізу основних політичних та ідеологічних течій, які визначали напрямок розвитку українського національного руху від XIX століття до початку XX століття. Він не розглядав ці течії як ізольовані явища, а аналізував їх у контексті ширших соціальних змін, трансформацій європейської політичної думки та особливостей українських історичних обставин. В основі його аналізу – принципи плюралізму, критичної рефлексії та заперечення догматизму. Вчений розглядав ідеологічний спектр українського життя як різноманітну сукупність концепцій – ліберальних, консервативних, радикальних, націоналістичних, соціалістичних та федералістичних, – змагання яких, на його думку, є передумовою зрілої політичної нації.

Народництво в оцінці Івана Лисяка-Рудницького

Народництво посідало особливе місце в історіографічній концепції Івана Лисяка-Рудницького. З одного боку, він визнавав позитивну роль народницького руху у збереженні й поширенні української національної свідомості в умовах імперської залежності. З іншого – рішуче критикував народницький утопізм, який недооцінював значення політичної емансипації та державної організації.

Аналізуючи ідейні основи народництва, вчений підкреслював, що його представники, зокрема Михайло Грушевський часто керувалися вірою у можливість органічного розвитку нації через культурно-освітню роботу й соціальні реформи, залишаючи питання державності на другорядному плані.

Це, на думку історика, було принциповою помилкою. У статті «Що робити?» Іван Лисяк-Рудницький зазначав що: «Грушевський і Винниченко [...] не зважаючи на критичне ставлення до більшовицької національної політики в Україні, вважали радянську монопартійну й диктаторську систему за більше прогресивну, ніж т. зв. буржуазна демократія [...] Відступство від принципів свободи, подиктоване народницькими ілюзіями, не виправдало себе...»[11]. Цим він наголошував, що віра в «народну владу» без адекватного політичного механізму привела частину українських лідерів до компромісу з тоталітарними ідеями, що врешті-решт завдало шкоди національному розвитку.

Іншою важливою рисою народницької традиції, яку Іван Лисяк-Рудницький піддавав критиці, була її провінційність і замкнутість на власному етнічному середовищі. У праці *«Проблеми термінології та періодизації в українській історії»* він наголошував, що народницька схема періодизації страждає на концептуальну слабкість у визначенні специфічного характеру окремих епох. «Такі поняття, як “княжа доба” і “козацька держава”, що їх не можна поширити на інші країни, штучно ізолюють український історичний процес від ширшого контексту»[12].

Таким чином, вчений показував, що народницький погляд на історію обмежував український досвід рамками етнографічного локалізму і не враховував цивілізаційних процесів, які формували модерну Європу. Особливе значення в його критиці мала проблема незавершеності української націєтворчості, яку Іван Лисяк-Рудницький пояснював як наслідок надмірної орієнтації на соціальні й культурні аспекти, без належної уваги до політичного фактору.

Незважаючи на критику, науковець не заперечував значення народницького руху для формування української національної ідентичності. Він справедливо визнавав його заслуги у вихованні широких верств суспільства в національному дусі, у формуванні демократичних традицій, у розвитку ідеї прав людини. Саме тому, у підсумку, він закликав не відкидати здобутків народництва, а інтегрувати їх у ширший проєкт модерного національного

розвитку, де соціальна чутливість мала би поєднуватися з чітким політичним баченням та державницькою волею.

Еволюція поняття «націоналізм» в українській традиції

Іван Лисяк-Рудницький у своїх працях пропонує багатовимірне та збалансоване трактування українського націоналізму, уникаючи як його демонізації, так і некритичного схвалення. Він підкреслює, що саме поняття «націоналізм» зазнало значної трансформації впродовж XIX–XX століть. У добу національного відродження воно було майже синонімом патріотизму та культурного самоусвідомлення, тоді як у XX столітті – особливо в міжвоєнний період – набуло рис ідеології з претензією на винятковість і політичну істину.

Особливо важливою, на думку вченого, є специфіка сприйняття націоналізму в різних політичних контекстах. У радянській ідеології він таврувався як «буржуазний» і протиставлявся інтересам імперської централізації, тоді як у західному світі термін охоплював значно ширший спектр явищ – від національної свідомості до національно-визвольної боротьби.

Особливістю підходу Івана Лисяка-Рудницького є розмежування між ранніми самостійницькими ідеями представленими Миколою Міхновським і В'ячеславом Липинським, та пізнішою радикальною течією – інтегральним націоналізмом. Історик наголошує, що останній виник як відповідь на глибоку національну кризу 1920-х років і крах української державності. Цей тип націоналізму ґрунтувався не на правових або раціональних аргументах, а на культі волі, боротьби, жертвності та безкомпромісному служінні нації.

Центральною фігурою в формуванні ідеології інтегрального націоналізму був Дмитро Донцов. За словами Івана Лисяка-Рудницького, Донцов мав вирішальний вплив на цей рух і запропонував його найрадикальнішу модель. Його ідеї вирізнялися ірраціоналізмом, волюнтаризмом та запереченням універсальних моральних норм. Як зазначає історик, його послідовники «повірили, що “інтерес нації” – це єдиний критерій, що вирішує все та що ним усе можна виправдати»[13]. Ці погляди стали основою програми Організації українських націоналістів (ОУН), яка визначала ідеал майбутньої незалежної

України як «диктаторську однопартійну державу». Вчений критично аналізує цю модель, розглядаючи її як реакцію на надзвичайні історичні обставини, але також як ідеологічно обмежену й небезпечну. Він звертає увагу на спорідненість українського інтегрального націоналізму з іншими тоталітарними рухами того часу – хорватськими усташами, румунською Залізною гвардією, словацькими глінківцями, польським ОНР – водночас підкреслюючи, що прямого зв'язку з німецьким нацизмом не було.

Іван Лисяк-Рудницький особливо критикує ідеологічне заціпеніння, притаманне українському націоналістичному руху 1930-х років, коли прагнення до масовості призвело до занепаду інтелектуального рівня та домінування патетичних кліше замість ґрунтовної політичної думки. Водночас він визнає, що у періоди крайньої загрози – зокрема в роки Другої світової війни – саме націоналістичні структури змогли організувати збройний опір одночасно проти гітлерівського та радянського тоталітаризму.

Важливою частиною аналізу Івана Лисяка-Рудницького є розгляд ідейної еволюції націоналізму у 1940-х роках. Після глибокої кризи – розколу в ОУН, розчарування в союзниках, зміни політичних обставин – відбувається переосмислення засад руху. Ідеологічна ревізія, зафіксована на III Надзвичайному зборі ОУН (1943) та в програмі Української Головної Визвольної Ради (1944), включала відмову від расових доктрин, відкритість до соціальних реформ і демократичного самоврядування. Цей поворот він трактує як спробу вийти за межі тоталітарного світогляду та адаптуватися до нових історичних умов. Після 1945 року націоналістичний рух зазнає подальшої розгалуженості: частина еміграційних структур зберігає традиційний інтегралізм, тоді як інші переходять до демократичного самостійництва. Вчений вважає, що така трансформація відкрила шлях до переосмислення націоналізму в дусі громадянського суспільства.

У підсумку, Іван Лисяк-Рудницький трактує український націоналізм як складне й неоднозначне явище. Він визнає його історичну роль у мобілізації суспільства, особливо в періоди загрози, але водночас критично оцінює

ідеологічну замкнутість, авторитаризм і відрив від ліберально-демократичної перспективи. На думку історика, модерна українська нація повинна формуватися не навколо культів чи догм, а на основі плюралізму, громадянської відповідальності та відкритості, де національна ідентичність гармонійно поєднується з демократичними цінностями.

Консерватизм і державницька традиція

Як згадувалось в попередньому підпункті, особливу увагу Іван Лисяк-Рудницький приділяв постаті В'ячеслава Липинського, якого він вважав одним із двох найважливіших українських політичних мислителів модерної доби (поряд із Михайлом Драгомановим). Липинський репрезентував консервативно-державницьку течію, що ґрунтувалася на ідеї аристократичного провідництва, територіального патріотизму та історичної тягlosti. На думку Івана Лисяка-Рудницького, особливість підходу Липинського полягала в тому, що він одним із небагатьох українських мислителів намагався осмислити глибокий зв'язок між державною формою й культурно-історичною сутністю нації.

Це розмежування стало основою формули «класократії» – влади активної меншості, відповідальної перед історичною традицією та ідеєю держави. Липинський наголошував, що українська нація не може існувати без організованої державної структури, очолюваної морально й інтелектуально відповідальною елітою. Його концепція проводу базувалася на переконанні, що національна ідентичність формується не лише «знизу», а й через дію історично свідомої меншості, здатної нести політичну відповідальність. У цьому контексті історик підкреслював, що Липинський прагнув сформувати новий тип проводу – не заснований на соціальній заможності чи етнічному походженні, а на світогляді, обов'язку та служінні державницькій ідеї. Це була спроба вивести українське політичне мислення за межі звичних ліво-правих координат і сформувати ідеологію відповідального консерватизму, вкоріненого у національній традиції, але відкритого до модерних викликів.

Разом з тим, Липинський бачив у християнстві – зокрема, в його соціальній етиці – основу для формування ідеології, що поєднує авторитет і справедливість. Іван Лисяк-Рудницький визнавав, що цей проєкт не був реалізований, але вважав його надзвичайно важливою спробою подолати розрив між традицією та модерністю. У цьому проявлялася одна з центральних цілей Липинського – творити «не класову, а ідейно-моральну аристократію». Консерватизм Липинського, у трактуванні Івана Лисяка-Рудницького, не мав реакційного характеру. Це був конструктивний ідеал сильної, правової держави з твердим моральним фундаментом. На відміну від народницької ідеології, що спиралася на етнографічний образ народу, Липинський апелював до політичної нації – союзу громадян, об'єднаних лояльністю до української державності. Його модель політичної еліти передбачала не лише правління, а насамперед служіння, а сама держава розглядалася як цінність, що дає змогу нації повноцінно реалізувати себе в історії.

Український соціалізм і національний комунізм

Іван Лисяк-Рудницький також глибоко аналізував українські ліві течії – зокрема національний варіант соціалізму, який виник у середовищі боротьбистів, укапістів та інших автономістів. Він підкреслював, що ці течії мали питоמו український характер і намагалися поєднати соціальну революцію з національним визволенням. У листі до Івана Майстренка він прямо зазначав: «Український комунізм треба розглядати як частину українського історичного процесу [...] Не сумніваюся, що боротьбисти й укапісти були суб'єктивно не меншими патріотами й самостійниками, як, напр., “петлюрівці”»[14]. На думку історика, український комунізм не був лише «московським агентом», а значною мірою виростав із традицій національної революції 1917 року: «Дуже сумнівно, чи з'явилась би колись Українська Радянська Соціалістична Республіка, якби не було незалежної демократичної Української Народної Республіки»[15]. Цей погляд дозволяє розглядати радянський етап української історії не лише як зовнішній примус, а як суперечливу внутрішню фазу, породжену компромісом між соціальними й національними вимогами. Іван Лисяк-Рудницький звертав

увагу на існування в межах КП(б)У течій із сильним «національним ухилом», які намагалися боронити права України навіть ціною конфлікту з Москвою. Водночас він не ідеалізував ці спроби й наголошував на трагічності долі українських соціалістів, які сподівалися змінити систему зсередини, але стали її жертвами в часи великого терору.

Окреме місце в аналізі Івана Лисяка-Рудницького займає порівняння українського комунізму з інтегральним націоналізмом. Попри те, що ці течії стояли по різні боки політичного спектра й відкрито ворогували між собою, історик наголошував на глибинній структурній подібності між ними. Обидві виправдовували революційне насильство, диктатуру однієї партії, яка діяла нібито від імені народу, відкидали політичний плюралізм, представницьке правління та громадянські свободи. Їм була притаманна ідеологія винятковості, маніхейське бачення світу та психологія напіврелігійної, войовничої віри. У цьому сенсі, підкреслював історик, український комунізм і інтегральний націоналізм слід трактувати як локальні варіанти двох глобальних тоталітарних рухів XX століття – комунізму та фашизму. І хоча історик не заперечував, що обидві течії в окремі моменти відігравали мобілізаційну роль, він водночас наголошував, що за своєю суттю вони були історичними відхиленнями, які «завели український народ у глухий кут».

Таким чином, Іван Лисяк-Рудницький інтерпретував український соціалізм не як відхилення від національного руху, а як його радикальну модифікацію в умовах кризи. Його оцінка поєднувала розуміння внутрішньої логіки цієї течії з критичним аналізом її наслідків для національного розвитку.

Федералізм і ідея політичної нації

Важливе місце у працях Івана Лисяка-Рудницького посідає аналіз федералізму як однієї з провідних ідей української політичної думки XIX – початку XX століття. Він розглядав федералістську концепцію не лише як політичну стратегію, а як світоглядну альтернативу централізму, що поєднувала в собі демократизм, міжнаціональну толерантність і прагнення до самоврядування. У праці «Четвертий Універсал та його ідеологічні

попередники» історик детально аналізує два ключові документи Центральної Ради – Третій і Четвертий Універсали, показуючи, що вони репрезентують дві фази еволюції української державницької думки: від федералістичної до самостійницької.

Іван Лисяк-Рудницький простежував витoki українського федералізму в програмах Кирило-Мефодіївського братства, ідеях Драгоманова, а також у діяльності Центральної Ради в 1917 р. Третій Універсал (листопад 1917 р.) проголошував Українську Народну Республіку у федерації з демократичною Росією. Це, за його словами, було щирим виявом надії на можливість справедливої спілки рівноправних народів. Проте вже за кілька місяців, у січні 1918 року, Четвертий Універсал радикально змінив політичний курс, заявивши про повне відокремлення України від Росії. Цей поворот історик тлумачить як наслідок глибокої зміни в політичному мисленні еліти. Федералізм, за його оцінкою, зазнав поразки не лише через зовнішні обставини (революція, більшовицьке вторгнення), але й тому, що виявився концептуально слабким: він не мав ані чіткої історичної аргументації, ані виразної моделі державного устрою. Універсали, на думку вченого, «страждали на грубий емпіризм» і не були вписані в широку історичну перспективу, як, наприклад, американська Декларація незалежності[16].

Водночас Іван Лисяк-Рудницький не відкидає ідей федералізму як таких. У пізніших працях він підкреслює, що радянський федералізм, попри декларативність, все ж залишив українцям інституційну «обгортку» державності, яка згодом відіграла парадоксальну роль у збереженні національної ідентичності. На його думку, радянська система «мала діалектичний характер»: з одного боку, це була форма централістського панування, з іншого – вона сприяла культурному збереженню окремих націй[17].

Отже, Четвертий Універсал в інтерпретації Івана Лисяка-Рудницького – це момент символічного й ідейного розриву з традицією «надії на Росію» та

початок політичного націєтворення, в якому автономізм поступився місцем самостійницькому баченню майбутнього України.

2.4. Студії Івана Лисяка-Рудницького про українських суспільно-політичних мислителів

Одним із провідних напрямів творчості Івана Лисяка-Рудницького стали дослідження розвитку української суспільно-політичної думки через аналіз діяльності ключових інтелектуальних постатей. На його переконання, саме провідники ідейного руху, а не лише масові суспільні процеси, задавали вектори розвитку української нації, її ідентичності та державницьких прагнень. Він вважав, що для осмислення національної історії важливо вивчати не лише народ, а передусім провідну верству – носіїв політичної волі, яка формує націю.

Польська трійця з українською програмою у працях Івана Лисяка-Рудницького

В своїх працях Іван Лисяк-Рудницький звернув увагу на діяльність польських інтелектуалів, які намагалися запропонувати українцям нову програму національного розвитку в середині XIX століття. Чайковський, Терлецький і Духінський, попри польське походження, формулювали ідеї, що визнавали самостійність українського етносу, особливість його історичного шляху та необхідність окремого державного будівництва на українських землях. Вчений зазначав: «Політична ідеологія поляків-українофілів була спрямована на реставрацію історичної Речі Посполитої», але в складі майбутнього об'єднання Україна мала стати автономною одиницею[18]. Водночас він критично ставився до певної патерналістської зверхності польських мислителів до українського народу та до їхнього бачення України не як самостійного суб'єкта, а як частини польсько-українського союзу.

1. Михайло Чайковський (Садик-Паша, 1804–1886)

Іван Лисяк-Рудницький приділяв особливу увагу постаті Михайла Чайковського як своєрідному феномену в українській і польській політичній

традиції XIX століття. У статті «Козацький проєкт Міхала Чайковського під час Кримської війни: аналіз ідей» він показав Чайковського як людину двоїсту – одночасно романтичного патріота і прагматичного політичного діяча, чиї ідеї і дії віддзеркалюють складність тодішніх польсько-українських відносин.

Іван Лисяк-Рудницький зазначає, що Чайковський виростав у контексті польського романтизму і залишився вірним ідеї відновлення Речі Посполитої. Проте ця відновлена Польща у його уявленні мала бути федерацією рівноправних народів, зокрема і українців. Прагнення поєднати польські і українські національні інтереси визначило всю його політичну діяльність. Вчений підкреслював, що у Чайковського була щира симпатія до українців, захоплення козацькою традицією та розуміння окремішності української ідентичності. Разом із тим він вказував на обмеженість його політичного світогляду – він бачив у козацтві основу для формування військово-політичної сили, здатної підняти народ проти Росії, однак не передбачав незалежного державного розвитку України поза рамками польського геополітичного бачення.

Особливе місце в оцінці Іваном Лисяком-Рудницьким займає «козацький проєкт» Чайковського в період Кримської війни (1853–1856 років). Він полягав у спробі відродити козацькі війська на османській службі та залучити українців до боротьби проти Російської імперії. Вчений показує, що цей проєкт мав певний практичний успіх: був створений козацький корпус на чолі з самим Чайковським, який тоді прийняв іслам і став Садик-Пашею. Водночас зауважуючи, що спроба поновлення козацької традиції у зовнішньому форматі залишалася поверховою: вона спиралася більше на міфологізований образ козацтва, ніж на реальні соціальні й політичні потреби українського селянства середини XIX століття.

Іван Лисяк-Рудницький також аналізує ідеологічні основи Чайковського. Він підкреслює, що проєкти Чайковського були сповнені ренесансної віри в політичні маніфестації і збройні авантюри, але водночас їм бракувало реального розуміння глибших соціальних процесів, які формували модерні

нації в Європі. На відміну від українських діячів другої половини XIX століття, які зосереджували увагу на просвітницькій роботі та еволюційному розвитку національної свідомості, Чайковський залишався в рамках старого романтичного героїзму.

Отже, у підсумку Іван Лисяк-Рудницький розглядає постать Чайковського як проміжну фігуру між польським романтизмом і ранніми формами української національної свідомості. Він визнає щирість симпатій Чайковського до українського питання, але водночас чітко фіксує обмеженість його політичного проєкту з погляду українських національних інтересів. Проєкти Чайковського, на думку вченого, цікаві як свідчення певного етапу формування українсько-польських взаємин, але вони не могли стати основою для модерного українського національного руху, який прагнув повної самостійності.

2. Іполіт Терлецький (1808–1888)

Іполіт Терлецький є незвичною, але водночас і забутою постаттю в історії української інтелектуальної думки середини XIX століття. Оцінка його діяльності в контексті української національної ідеї на думку Івана Лисяка-Рудницького виявляє цікаві паралелі та відмінності між його програмою і іншими національними ініціативами того часу, зокрема з програмою Кирило-Мефодіївського братства.

Іван Лисяк-Рудницький, аналізуючи політичні та ідеологічні праці Терлецького, звертає увагу на значну відповідність між його ідеями і програмою Кирило-Мефодіївського братства. У своїй брошурі "Слово русина...", написаній у 1849 році, Терлецький, як і члени братства, пропагував ідеї слов'янської єдності та національної самосвідомості українців. Програма Терлецького, однак, мала свої специфічні акценти: він наголошував на важливості уніатської церкви як чинника національної ідентичності, що мало особливе значення для греко-католицьких українців Галичини. Ідеї щодо спадкоємства Київської Русі та окремої національної ідентичності українців, виражені в його праці, пізніше стали важливими для формування українського

націоналізму. Історик зазначає, що деякі з цих ідей, хоча й не здобули широкої популярності за життя Терлецького, пізніше відродилися в українській національній думці, зокрема в кінці XIX – на початку XX століття. Проте, як зауважує Іван Лисяк-Рудницький, незважаючи на важливість ідей Терлецького, його історична роль була обмежена через відсутність широкої підтримки серед українських інтелектуалів. На відміну від Кирило-Мефодіївського братства, яке об'єднувало групу впливових діячів, Терлецький не мав учнів і не зміг створити тривалого інтелектуального спадку[19]. Його переорієнтування, зокрема політичний перехід до Росії і повернення до консервативних поглядів, призвели до його маргіналізації в українській історичній пам'яті.

Ідеї Терлецького не мали значного впливу на розвиток українського національного руху в порівнянні з ідеями Кирило-Мефодіївського братства. Однак Іван Лисяк-Рудницький визнає важливість його внеску у формулювання початкових ідеалів української національної самосвідомості, зокрема в контексті духовного і політичного розвитку Галичини. Під впливом праць польських романтиків і, зокрема, польських нелегальних організацій, Терлецький сформулював політичну програму, яка, хоча й не знайшла широкої підтримки, стала частиною інтелектуальної спадщини українського руху.

В підсумку, Іван Лисяк-Рудницький вважає, що роль Іполіта Терлецького в історії української національної думки залишається важливою, хоча й недооціненою. Його ідеї, зокрема ті, що стосуються української національної ідентичності та спадкоємства Київської Русі, мали вплив на подальший розвиток української національної ідеї, навіть якщо це відродження відбулося без знання самого автора його праць.

3. Францішек Духінський (1816–1893)

Іван Лисяк-Рудницький присвятив ґрунтовний аналіз постаті Францішека Духінського (1816–1893), підкреслюючи специфіку його ідейного доробку, та його вплив на українську політичну думку XIX століття. Духінський постає у працях вченого як суперечлива, але важлива фігура інтелектуальної історії

Східної Європи. Францішек Духінський був істориком і теоретиком, який радикальніше від своїх колег підходив до української тематики. Його оригінальний внесок полягав у розробці так званої теорії про неруське походження Московії: Духінський стверджував, що московити походять не від слов'ян, а від азійських, тюркських племен, і що їхня цивілізація є принципово відмінною від європейської. За Духінським, справжні слов'яни – це народи Речі Посполитої, включно з українцями. Іван Лисяк-Рудницький відзначає, що ця концепція мала важливе політичне значення: вона давала ідеологічну підставу для відмежування народів колишньої Речі Посполитої від Москви та обґрунтовувала їхнє право на окремий цивілізаційний розвиток у межах європейської культурної традиції. Зокрема, для української інтелігенції середини ХІХ століття ця теорія виявилася привабливою, бо вперше пропонувала інтелектуальний каркас для легітимації окремішності українського народу від Росії[20].

Втім, Іван Лисяк-Рудницький підкреслює обмеження і суперечності думки Духінського. З одного боку, вона була важливим стимулом для розвитку української національної самосвідомості, бо сприяла осмисленню України як частини Європи, несхожої на московський світ. З іншого боку, Духінський мислив у рамках польського федералістського проекту: для нього українці залишалися радше "молодшими братами" в майбутній федеративній Польщі, ніж повноцінним самостійним політичним народом. Вчений також критично зауважував, що Духінський був схильний до псевдонаукових конструкцій та етноцентричних перебільшень, що знижувало наукову вартість багатьох його тверджень.

Отже, у працях Івана Лисяка-Рудницького образ Францішека Духінського постає складним і неоднозначним: як одного з інтелектуальних попередників української емансипації від Росії, але також як представника старої федеративної концепції, яка не могла повністю відповісти потребам модерного українського національного руху.

У підсумку, Іван Лисяк-Рудницький вважав, що хоча поляки-українофіли та українці польського походження не були повноцінними учасниками українського історичного процесу, вони все ж відіграли певну роль у формуванні новітньої України. «Вийшовши з національного суспільства, що мало міцні традиції державності й активного спротиву чужоземному гнітові, вони змогли передати щось із цих якостей українському рухові. Їхній вплив допоміг українському відродженню піднятися понад рівень аполітичного культурного регіоналізму і збуджував його антиросійську войовничість»[20].

Михайло Драгоманов у розумінні Івана Лисяка-Рудницького

Іван Лисяк-Рудницький розглядає Михайла Драгоманова як ключову постать формування модерної української політичної думки. На його переконання, Драгоманов – не просто політичний публіцист чи ідеолог національного відродження, а передусім мислитель, що створив цілісну ідейну систему, в центрі якої стоїть людина, її свобода, гідність і самовизначення. У час, коли більшість українських діячів мислили в термінах етнічної культури чи емоційної прив'язаності до народу, Драгоманов вперше переніс українське питання в площину раціональної, секулярної, європейсько зорієнтованої політичної філософії.

Вчений наголошує, що Драгоманов мислив категоріями не ізольованого національного визволення, а загальноцивілізаційного поступу. Його підхід поєднує кілька напрямів, які на той час вважалися мало сумісними: лібералізм, соціалізм, федералізм, національний патріотизм і космополітичну відкритість. Саме ця синкретичність і здатність мислити поза догмами, на думку Івана Лисяка-Рудницького, робить його особливо цінним: не як теоретика однієї політичної лінії, а як універсального інтелектуального критика.

Особливу увагу історик звертає на методологію Драгоманова. Його політичні твори, попри публіцистичну форму, не є реакціями на окремі події. Вони є фрагментами ширшої системи ідей. Драгоманов, за власним зізнанням, був готовий полемізувати лише з тими, хто може протиставити цій системі

іншу цілісну конструкцію. Ключовим елементом у його світогляді Іван Лисяк-Рудницький вважає лібералізм у класичному розумінні – як переконання в абсолютній цінності особистої свободи. Політична воля народу, на думку Драгоманова, не повинна перетворюватися на тиранію більшості. Він виступає проти централізму будь-якого типу – як монархічного, так і революційно-народного. Його бачення суспільного ладу базується на ідеї федералізму, самоуправління громад і гарантії прав індивіда та культурних спільнот.

Національне питання в його інтерпретації також набуває модерного характеру: нація для нього – не мета сама по собі, а простір реалізації свободи. Він вірив, що «національність є необхідним будівельним каменем усього людства»[21], але наголошував на пріоритеті загальнолюдських вартостей. У цьому контексті Драгоманов випереджає свою епоху, пропонуючи модель національного руху, що не є шовіністичним чи ксенофобським, а відкритим, плюралістичним, суспільно активним.

Іван Лисяк-Рудницький звертає також увагу на те, наскільки антидогматичним і внутрішньо чесним був Драгоманов. Його неприйняття марксизму не було реакцією “з правого флангу”, а послідовним запереченням будь-якої теорії, що претендує на абсолютну істину. Він залишався вірним своєму принципу: «Найгірша чи найгіркіша правда цінніша за найсолодшу чи найпоказнішу брехню»[22] – що робить його прикладом інтелектуальної мужності. На думку вченого, вплив Драгоманова вийшов далеко за межі його часу. Його ідеї стали підґрунтям політичної культури Центральної Ради 1917 року, відчутні в програмах українських федералістів, в принципах національно-культурної автономії. Водночас його доля і сприйняття суспільством дуже показові: міжвоєнна доба відкинула його як "морального винуватця" поразки державницького руху, а радянська історіографія таврувала як “дрібнобуржуазного ліберала”. Проте, як підкреслює Іван Лисяк-Рудницький, історія дедалі більше схиляється до визнання саме таких складних, неоднозначних і “незручних” постатей.

Отже, у баченні Івана Лисяка-Рудницького, Михайло Драгоманов – це не лише ідеолог українського руху, а політичний філософ європейського масштабу, що ставив перед Україною не лише завдання національного визволення, а й орієнтири моральної, інтелектуальної і політичної зрілості.

В'ячеслав Липинський у концепції Івана Лисяка-Рудницького

Як згадувалося раніше, Іван Лисяк-Рудницький у своїх роздумах про українську політичну думку модерної доби особливу увагу приділяв постаті В'ячеслава Липинського, вбачаючи в ньому мислителя, який здійснив справжній переворот у розумінні засад національного державотворення. Якщо попередні ідейні течії, зокрема народництво, тяжіли до спрощеного, моністичного бачення українського суспільства, то Липинський, як підкреслював вчений, одним із перших усвідомив і обґрунтував необхідність сприйняття його внутрішньої складності та різноманітності як запоруки життєздатності майбутньої держави.

Цей новий підхід особливо яскраво проявився у розумінні Липинським суспільного плюралізму. На відміну від народницької ідеалізації однорідної селянської маси та пізнішої концепції монолітної нації в інтегральному націоналізмі, Липинський, за аналізом Івана Лисяка-Рудницького, наполягав на визнанні диференційованої класової структури, що включає всі економічно та політично активні верстви населення. Він вважав, що ігнорування чи виключення значних частин суспільства неминуче призводить до його неповноти та, як наслідок, до бездержавності.

Розвиваючи цю ідею, Липинський обґрунтовував важливість політичного плюралізму. Як зазначав Іван Лисяк-Рудницький, вихідною точкою його міркувань було розуміння недосконалості будь-якого суспільно-політичного устрою. З цього випливала необхідність легально визнаної опозиції як постійного механізму критики та оновлення влади, запобігання її стагнації та забезпечення припливу нових еліт. Показовою в цьому контексті є його

полеміка з Осипом Назаруком, де Липинський виступив проти радикального засудження попередніх ідейних авторитетів, наголошуючи на важливості формування власного позитивного консервативного дискурсу замість безплідної боротьби з минулим[23]. Його готовність до діалогу навіть з комуністичними течіями за умови їхньої україноцентричності свідчила про прагнення до національної консолідації на засадах політичного порозуміння.

Важливим аспектом плюралістичного бачення Липинського, як відзначав Іван Лисяк-Рудницький, був і релігійний вимір. Будучи сам представником католицької традиції, Липинський глибоко усвідомлював історичну багатоконфесійність України та виступав за повну рівність усіх віросповідань. Водночас він відзначав особливу історичну роль православної церкви, але рішуче застерігав від клерикалізації суспільного життя та змішування політичних і церковних справ, вважаючи їх окремими сферами.

Цікавим є те, як Липинський, будучи прихильником плюралізму, водночас обґрунтовував необхідність монархічної форми правління. На думку Івана Лисяка-Рудницького, монархізм Липинського поставав не як заперечення плюралізму, а як спроба знайти об'єднуючий принцип, стабілізуючий елемент для суспільства, яке він розумів як складне та внутрішньо диференційоване. Він вважав, що без загальновизнаного авторитету, в умовах протистояння різних соціальних та політичних сил, існує постійна загроза дезінтеграції держави, про що свідчила трагічна історія України. У цьому контексті особливої ваги набуває проблема легітимності влади, яку Липинський, наголошував вчений, одним із перших в українській політичній думці вивів на передній план. На відміну від попередників, які зосереджувалися переважно на соціально-економічних питаннях, Липинський розумів, що стабільність держави безпосередньо залежить від легітимності її влади, тобто від сприйняття її авторитету більшістю суспільства. Він звертався до історичного досвіду європейських націй, де монархія часто виступала таким легітимізуючим інститутом. Однак, як зазначав Іван Лисяк-Рудницький, попри аналогії з

Ортегою-і-Гассетом та Ферреро щодо ролі монархії в минулому, Липинський дещо розходився з ними в оцінці її перспектив у ХХ столітті[24].

Підсумовуючи, Іван Лисяк-Рудницький вбачав у В'ячеславі Липинському мислителя, який здійснив прорив у розумінні української державності, наголосивши на необхідності плюралістичного підходу до суспільного та політичного життя. Його роздуми про важливість легітимності влади залишаються актуальними й донині. Попри певну архаїчність монархічних ідеалів Липинського, його глибоке розуміння складності українського суспільства та необхідності пошуку шляхів до національної єдності через визнання його внутрішньої різноманітності є цінним уроком для сучасного українського державотворення.

Осип Назарук у концепції Івана Лисяка-Рудницького

У працях Івана Лисяка-Рудницького фігура Осипа Назарука займає особливе місце серед дослідження українських суспільно-політичних діячів початку ХХ століття. Хоча Назарук не належав до провідних політичних мислителів свого часу, історик все ж вбачав у його творчості яскраве відображення ідейних пошуків українського середовища у добу національних змагань та державного будівництва.

Осип Назарук, активний учасник українського визвольного руху, публіцист, письменник, став для Івана Лисяка-Рудницького прикладом політичного мислителя, який прагнув поєднати ідеї національної незалежності з реаліями європейського політичного досвіду. Його діяльність, зокрема робота в Українській Народній Республіці та участь у дипломатичних місіях, свідчила про прагнення вивести українську справу на міжнародний рівень. Історик уважно аналізував інтелектуальну еволюцію Назарука, звертаючи увагу на його перехід від національно-романтичного бачення до спроби осмислення української державності як модерного політичного проєкту[25].

У текстах Івана Лисяка-Рудницького Назарук постає як мислитель перехідної доби – доби, коли романтичні гасла необхідно було замінювати на

реалістичні програми. Проте вчений також наголошував на внутрішніх суперечностях Назарука: з одного боку – глибока віра в національну місію України, з іншого – недостатня розробка стратегії стабільного державного будівництва в умовах політичної кризи. У цьому сенсі Осип Назарук для Івана Лисяка-Рудницького був яскравим представником покоління українських інтелектуалів, яке болісно шукало шлях до поєднання національного ідеалізму з модерною політичною практикою. І хоча сам Назарук не сформулював системної політичної теорії, його прагнення працювати на міжнародному рівні, залучати західний досвід і мислити категоріями державного інтересу, вважалися науковцем важливою віхою у розвитку української політичної думки.

Таким чином, Осип Назарук у трактуванні Івана Лисяка-Рудницького постає не стільки як великий теоретик, скільки як репрезентант важливого етапу еволюції українського національного руху – переходу від культури опору до прагнення реального політичного самоствердження на міжнародній арені.

Іван Франко у концепції Івана Лисяка-Рудницького

Оцінюючи політичний світогляд Івана Франка, вчений виділяв два основних етапи його розвитку. На першому етапі Франко виступав як учень Михайла Драгоманова. Його соціалізм носив характер ліберального й персоналістичного соціалізму, зорієнтованого на права особистості, демократичні свободи та поступову еволюцію суспільства. Однак, як підкреслював Іван Лисяк-Рудницький, Франко не був беззастережним послідовником Драгоманова: їхні стосунки були складними, що вказувало на самотійність Франкового мислення[25].

У другій половині 1890-х років Франко почав еволюціонувати направо, що відобразилося у його виході з Русько-Української Радикальної партії та участі у створенні Націонал-Демократичної партії. Історик наголошував, що в цей період Франко формулював основи українського демократичного націоналізму. Він виступав за повну політичну самотійність української нації,

пориваючи із федералістичними традиціями Костомарова і Драгоманова. Його концепція поєднувала національну ідею з демократичними цінностями свободи і соціальної справедливості. Особливу увагу Іван Лисяк-Рудницький звертав на Франкову критику марксизму. Хоч молодий Франко і перекладав окремі розділи "Капіталу" Маркса, у зрілому віці він виступив із серією нищівних критичних статей проти марксизму, вбачаючи в ньому загрозу особистій свободі та національній самобутності. Саме ці роботи радянська цензура або замовчувала, або подавала у спотвореному вигляді[25].

У концепції Івана Лисяка-Рудницького Франко постає як один із перших українських мислителів, який обґрунтував ідею незалежної української державності в демократичних формах. Його політична думка, незважаючи на певні компроміси і впливи епохи, мала глибоко гуманістичний і модерний характер. Він прагнув не лише визволення України, а й утвердження її як демократичної, правової держави в сім'ї європейських народів.

Таким чином, для Івана Лисяка-Рудницького Іван Франко був не тільки великим письменником, а й провідним українським політичним мислителем, який своїм прикладом поєднання національної свідомості та універсальних цінностей свободи і людської гідності проклав шлях для модерного українського націоналізму демократичного зразка.

Володимир Винниченко у концепції Івана Лисяка-Рудницького

У статті «Суспільно-політичний світогляд Володимира Винниченка у світлі його публіцистичних писань» Іван Лисяк-Рудницький подав багатовимірний аналіз постаті Винниченка – одного з найяскравіших і водночас найбільш суперечливих діячів української революційної доби. Вчений не вважав, що писання Винниченка мають самостійну науково-теоретичну вартість, через його неспроможність витримати порівняння з такими мислителями як Драгоманов і Липинський. Проте Іван Лисяк-Рудницький підкреслює, що політичні твори Винниченка цікаві й заслуговують на увагу. Вони допомагають проаналізувати переломний період в новітній історії

України, крізь його погляди та концепції. Як зазначав історик, вони були не тільки його індивідуальні, але також менше чи більше типові для певної впливової течії в українській політичній думці революційної доби[26]. Історик критично оцінював слабкі сторони Винниченкової соціально-економічної концепції. Він підкреслював її утопізм, який проявлявся у спрощеному егалітаризмі. На його думку, Винниченко не враховував, що "пани й буржуї" не лише користувалися привілеями, але й виконували важливі суспільні функції. Їх раптове усунення без підготовки нової управлінської еліти неминуче вело до хаосу й паралічу державного життя. Іван Лисяк-Рудницький зауважував, що будівництво модерної нації та держави потребувало складної й диференційованої соціальної структури, а не одномірного суспільства, орієнтованого лише на декласовані верстви. Винниченкова орієнтація виключно на робітництво і селянські маси, його некритичне ототожнювання себе з їхніми жалями та гнівом, на думку Івана Лисяка-Рудницького, призвели до відчуження заможних та освічених верств, включно з сільською буржуазією. Саме ці елементи могли стати основою стабільної української державності, однак вони були відштовхнуті політикою "революційної демократії", яку Винниченко уособлював.

Однак, Іван Лисяк-Рудницький наголошував, що ця помилка не була виключно особистою вадю Винниченка: її поділяла велика частина наддніпрянської соціалістичної демократії, що заважала виробити реалістичну програму державного будівництва[26]. Таким чином, за висновком історика, Винниченко виявився типовим представником тієї української політичної традиції, яка поставила соціальне питання вище за державне й національне, що врешті-решт спричинило катастрофу української державності 1917–1921 років.

Ще однією з помилок Винниченка, про яку згадує історик, було його небажання визнати внутрішню логіку радянського режиму. Він продовжував вірити, що національні утиски в Україні є "непорозумінням", яке можна виправити через "переконавання Москви", не розуміючи, що політика централізації та русифікації була глибинною рисою радянської системи. Його

спроба синтезувати українську національну революцію і соціалістичну революцію залишилася глибоко утопічною. Внутрішні сумніви Винниченка щодо цієї можливості відобразилися в його драмі "Між двох сил", де показано трагічний розрив між національними й комуністичними ідеалами.

Особливий інтерес становила еволюція Винниченка у вигнанні. Втративши віру в марксизм, він створив власну утопічну концепцію – конкордизм, викладену у праці "Конкордизм" і художньо відображену в романах "Нова заповідь" та "Слово за тобою, Сталіне!". Іван Лисяк-Рудницький скептично оцінював цей проект: на його думку, ідея усунення антагонізмів у суспільстві суперечить самій природі людських відносин. Суспільна гармонія, вважав він, можлива лише через рамки правопорядку, що регулює й нормує неминучі конфлікти, а не через їхню повну ліквідацію. Зрештою, вчений звертав увагу, що світогляд Винниченка в останній фазі його життя виявив дивовижну паралель із настроями так званої "нової лівиці" Заходу 1960-х років: ідеалізація природи, пацифізм, вегетаріанство, сексуальна свобода, прагнення до створення малих громад-комун і до безпосередньої демократії[26]. Таким чином, Винниченко постав як один із передвісників деяких важливих ідеологічних тенденцій XX століття.

Підсумовуючи, у концепції Івана Лисяка-Рудницького Володимир Винниченко постає як трагічна і водночас промовиста постать української історії. Його нездатність розірвати зі спокусами утопізму, поєднана з блискучою інтуїцією практичного політика, зумовила драматичну суперечливість його життєвого шляху. Незважаючи на всі свої ідеологічні ілюзії, Винниченко залишив яскравий слід як творець ідеї національно-соціального оновлення України, яке, однак, потребувало тверезішого розуміння реалій і менше віри в земні раї.

Микола Хвильовий у концепції Івана Лисяка-Рудницького

У своїх працях історик підкреслював, що у літературних процесах Східної Європи письменники схильні брати на себе підвищену громадянську

відповідальність, виконуючи роль речників суспільства в умовах обмежених політичних свобод. Яскравим представником цієї східноєвропейської традиції «заангажованої літератури» Іван Лисяк-Рудницький вважав Миколу Хвильового. Він відмічав, що на відміну від багатьох політичних діячів свого часу, Хвильовий попри свою приналежність до комуністичної партії та початкову підтримку режиму, інтуїтивно відчув важливість самостійного шляху української культури й ідентичності. При цьому вчений підкреслював, що ідеї Хвильового не вичерпуються вузьким «націонал-комунізмом». Його бачення українського ренесансу було універсалістським за духом і спиралося на віру в творчу силу особистості, в ідеали культурного розвитку та емансипації колоніальних народів. Символічною стала його концепція «азіатського ренесансу» – спроба окреслити роль України як посередника між Європою і оновленим Сходом. У цьому аспекті Хвильовий передбачив тенденції, які пізніше стали характерними для « нової лівиці » другої половини ХХ століття[27].

Попри звинувачення в «буржуазному націоналізмі», що лунали на адресу Хвильового, Іван Лисяк-Рудницький підкреслював, що у його світогляді не було нічого справді «буржуазного», він був справжнім українським патріотом, що мріяв про самостійну соціалістичну Україну, рівноправну з Радянською Росією. У цьому сенсі історик вбачав у ньому не просто інтелектуального опонента більшовицької ортодоксії, а потенційно небезпечного «єресіярха» – саме тому, що Хвильовий був внутрішнім критиком, а не зовнішнім ворогом. Його ідеї набули широкої підтримки не лише в культурних колах, а й серед частини партійної інтелігенції, що робило його постать особливо загрозливою в очах партійного керівництва.

Особливу увагу Іван Лисяк-Рудницький приділяв літературній еволюції Хвильового як відображенню його ідейної трансформації: від романтизованої революційної риторики до глибокої критики радянської дійсності. У пізніх творах, таких як «Ревізор», «Іван Іванович», «Сантиментальна історія» чи «Я», Хвильовий не лише сатирично змальовував бюрократичне й моральне

виродження радянської системи, але й торкався глибинної кризи ідентичності, викликаной зрадою національних ідеалів. Саме новела «Я», за інтерпретацією вченого, постає як трагічна сповідь українського комуніста, який усвідомлює власну причетність до руйнації своєї батьківщини. Двозначність, що нею оточений Хвильовий, на думку Івана Лисяка-Рудницького, має подвійну природу. Зацькований офіційними звинуваченнями й намагаючись залишатися в межах радянської легальності, яка постійно звужувалась, він був змушений неодноразово коригувати свої публічні позиції. Не завжди зрозуміло, що з цих ідеологічних "вивертів" було результатом справжніх змін переконань, а що продиктоване тактичними міркуваннями. Крім того, Хвильовий, за словами історика, був типовим слов'янським «шукачем істини» – людиною, для якої постійний внутрішній пошук і сумнів були природною формою існування[27].

Самогубство Хвильового стало не лише особистою трагедією, а й символом краху ілюзій про можливість відродження України в межах радянської моделі. У трактуванні Івана Лисяка-Рудницького, Микола Хвильовий постає як постать-символ – ідейний пророк модерної України, який прагнув цивілізаційного вибору на користь Європи, культури свободи й гуманізму, але був знищений системою, що не терпіла жодного вільнодумства.

Сергій Мазлах і Василь Шахрай у концепції Івана Лисяка-Рудницького

Сергій Мазлах і Василь Шахрай у працях Івана Лисяка-Рудницького постають як представники складного й суперечливого етапу в історії української політичної думки – спроб синтезу національного визволення з революційним соціалізмом. У брошурі «До хвилі Що діється на Україні і з Україною» (1919), яку вчений вважав капітальним внеском до української політичної думки, Мазлах і Шахрай поставили амбітне завдання: поєднати соціалістичну революцію з ідеєю самостійної української радянської республіки. Вони виходили з переконання, що національне визволення не суперечить соціалістичному ідеалові, а є його логічним продовженням у

специфічних українських умовах. Іван Лисяк-Рудницький відзначав, що автори «До хвилі Що діється на Україні і з Україною» були першими, хто відкрито і послідовно поставили питання про національний характер української революції: вони вважали, що лише незалежна українська радянська держава може по-справжньому втілити ідеали революції на українському ґрунті. Він підкреслював їхню відвертість у викритті подвійних стандартів більшовицької національної політики, коли формальне проголошення права націй на самовизначення прикривало політику централізації, підпорядкування та ігнорування національних інтересів.

Водночас Іван Лисяк-Рудницький тверезо оцінював межі цієї концепції. На його думку, Мазлах і Шахрай не змогли подолати ключове протиріччя своєї позиції – вони залишалися ідеалістами революційного марксизму і щиро вірили у можливість реформування радянської політики. Їхня пропозиція автономної української компартії та ідея добровільної федерації з радянською Росією виявилися наївними щодо реальної політичної логіки більшовицької централізації. Особливу увагу він звертав на трагічну дилему, в яку потрапили автори «До хвилі Що діється на Україні і з Україною»: вони були надто «національні» для більшовиків і надто «комуністичні» для традиційного українського руху. В цьому полягала не тільки особиста трагедія, а й симптом ширшого явища – долі всього табору українських націонал-комуністів, який опинився між двома несумісними силами[28].

У підсумку Іван Лисяк-Рудницький наголошував, що хоча концепція «національного комунізму», яку представляли автори брошури, не була суто українським феноменом – у різних формах і з різною інтенсивністю вона проявлялася в багатьох країнах світу, – саме їм випала честь першими надати цій ідеї теоретично-публіцистичного оформлення. Для західного некомуністичного дослідника, зазначав Іван Лисяк-Рудницький, значення брошури «До хвилі Що діється на Україні і з Україною» полягає не лише в її вартості як історичного джерела, що яскраво зафіксувало настрої української інтелігенції 1920-х років, а й у її здатності пролити світло на глибші

цивілізаційні процеси, що актуальні й сьогодні.

Дмитро Донцов у концепції Івана Лисяка-Рудницького

У працях Івана Лисяка-Рудницького Дмитро Донцов постає як одна з найсуперечливіших, але водночас і найвпливовіших постатей української політичної думки першої половини XX століття. Історик з аналітичною пильністю досліджував як сильні сторони, так і загрози, закладені в ідеології інтегрального націоналізму, яку пропагував Донцов. Вчений визнавав потужний мобілізаційний потенціал донцовської ідеології, особливо в умовах національної кризи. Донцов, на його думку, зумів запропонувати молоді привабливу, емоційно заряджену й водночас гранично спрощену модель боротьби за національне визволення – модель, що ґрунтувалася на активізмі, жертвності та безкомпромісності.

Втім, Іван Лисяк-Рудницький рішуче критикував концептуальні основи інтегрального націоналізму. Його сутність він розглядав як відхід від ліберально-демократичної традиції, що сформувалася в українському політичному мисленні ще у XIX столітті. Донцовський ідеал сильної, монолітної нації, яка нехтує правами людини, політичним плюралізмом і верховенством права, сприймався істориком як загроза майбутньому української державності. Особливу тривогу в нього викликали виправдання насильства й культ фанатизму, які Донцов розглядав як допустимі, а навіть бажані засоби національного відродження[29]. Для вченого така позиція була не лише антидемократичною, а й антиісторичною – вона ігнорувала складність соціальних процесів і ставила під загрозу саму ідею вільного розвитку української нації.

У концепції Івана Лисяка-Рудницького постать Донцова символізує ту небезпечну межу, де прагнення до сили й радикальної національної ідентичності може перерости в ідеологію, що руйнує основи демократичного ладу. Водночас він закликав не ігнорувати Донцова як історичне явище, адже його діяльність віддзеркалює глибоку кризу української демократії і ту

ідеологічну напругу, що супроводжувала формування українського модерного націоналізму.

Михайло Грушевський у концепції Івана Лисяка-Рудницького

Михайло Грушевський у працях Івана Лисяка-Рудницького постає як велична, але водночас суперечлива постать української історіографії та політичної думки. Він визнавав його гігантський внесок у розвиток національної історичної науки, водночас виявляючи критичне ставлення до його політичного світогляду, який вважав обмеженим. Особливо критично він оцінював народницьку ідеологію Грушевського, яка виходила з ідеї органічного розвитку народу, але водночас недооцінювала важливість держави як засобу організації національного життя. Вчений підкреслював, що у революційній добі 1917–1921 років така позиція стала фатальною для українських змагань за незалежність. Грушевський, попри свої заслуги, залишився у рамках концепції автономізму – прагнення збудувати демократичне національне життя в межах федералізованої Російської республіки[30]. Такий підхід був закономірним результатом його світогляду, але водночас втратив актуальність після краху імперій. Іван Лисяк-Рудницький писав, що в епоху, коли відбувалося формування модерних націй-держав, орієнтація Грушевського на автономію, а не повну незалежність, виглядала анахронізмом, що послаблював український визвольний рух. Особливо згубним було те, що грушевська школа, будучи домінантною в українському національному русі, не змогла виробити політичної філософії, здатної витримати виклики того часу.

Попри критику, Іван Лисяк-Рудницький не заперечував глибини моральних засад і демократичної віри Грушевського. Його ідеалізм, гуманізм, прагнення до ненасильницького поступу залишалися глибоко симпатичними самому історику. Однак він наполягав, що політична нездатність швидко переорієнтуватися в умовах революційної доби призвела до стратегічних поразок Центральної Ради. Таким чином, у його системі поглядів Михайло Грушевський був постаттю великою й трагічною водночас – ученим, що

відкрив українцям їхнє минуле, але не зміг вивести націю в нове політичне майбутнє. Його спадщина, за Іваном Лисяком-Рудницьким, є одночасно джерелом національного пробудження й пересторогою про небезпеку ідеологічної інерції в критичні моменти історії.

Проаналізовані у цьому розділі праці Івана Лисяка-Рудницького свідчать про його виняткову роль у формуванні модерного бачення української історії та політичної думки. Основними напрямками його наукової діяльності виступають дослідження ідеологічних течій українського руху, осмислення історії як процесу становлення політичної нації, а також критичне переосмислення стереотипів української історіографії. Вчений виступає як представник модерністської школи історіософії, яка поєднує західні аналітичні підходи з глибоким знанням українського матеріалу. У центрі його уваги – питання політичної культури, національного самоусвідомлення, інституційного розвитку та ролі інтелектуалів у процесі націєтворення. Він не лише аналізує історичні події, а й прагне витлумачити глибинні причини українських невдач і потенціал до перетворення.

Таким чином, наукова спадщина Івана Лисяка-Рудницького є незамінною для розуміння не лише минулого, але й напрямів, у яких може розвиватися українська державність. Його ідеї залишаються актуальними для сучасного українського суспільства, яке й надалі стоїть перед викликами ідентичності, демократії та політичної відповідальності.

РОЗДІЛ III.

ВПЛИВ ІВАНА ЛИСЯКА-РУДНИЦЬКОГО НА СУЧАСНУ ІСТОРІОГРАФІЮ

3.1 Іван Лисяк-Рудницький як творець новітньої історіографічної парадигми

Період здобуття Україною незалежності супроводжувався не лише політичними трансформаціями, а й глибокими змінами в академічному середовищі. Стара радянська історіографічна модель, побудована на класовому підході, ідеологічному детермінізмі та телеологічному баченні минулого як прямого шляху до «возз'єднання» з Росією, втратила свою легітимність. Утвердження історії як науки вимагало пошуку нових методологічних засад – таких, що враховували б складність українського історичного процесу, багатозначність ідеологічних течій та роль культури і ідей у формуванні національної ідентичності.

У цьому контексті виняткової ваги набула інтелектуальна спадщина Івана Лисяка-Рудницького – українського історика, який працював у західній академічній традиції та ще в другій половині XX століття запропонував концептуальну альтернативу як радянській, так і традиційній народницько-етнографічній історіографії. Його підхід до історії, побудований на ідеї взаємозв'язку соціальних процесів та інтелектуальних течій, став основою формування новітньої української історіографії.

Іван Лисяк-Рудницький окреслював поле своєї дослідницької діяльності як «історію суспільної думки» або «інтелектуальну історію». Такий підхід передбачав вивчення ідей не ізольовано, а у взаємозв'язку з конкретним соціальним, політичним і культурним контекстом. У листуванні з Романом Роздольським і Романом Шпорлюком він підкреслював, що його цікавить саме розвиток ідеологій і концепцій в їхньому історичному русі, а не суто опис ідей як таких. Це відрізняло його методологічну позицію від західної «історії ідей» у традиції Артура Лавджоя, яка зводила інтелектуальну історію до виявлення сталих смислових одиниць[31].

На думку Івана Лисяка-Рудницького, модерна українська нація постала не як природне продовження етнічної спільноти, а як результат складної взаємодії ідей, політичних обставин і соціальних процесів. У зв'язку з цим він чітко розрізняв поняття «етнічності» та «національності», наголошуючи на тому, що останнє є радше політичною, ніж культурною чи біологічною категорією. Нація, за Іваном Лисяком-Рудницьким, – це не лише спільність мови чи крові, а насамперед форма політичного самоусвідомлення.

Він також відстоював територіальний, а не етноцентричний підхід до історії України, закликаючи включати до історичного наративу всіх, хто діяв на українських землях і мав дотик до українського контексту – незалежно від етнічного походження, мови чи ідеологічної належності. Такий підхід давав змогу формувати плюралістичне бачення історії, в якому знаходилося місце і для Липинського, і для Драгоманова, і для діячів, які залишалися поза канонам традиційної національної історіографії.

Своє концептуальне бачення Іван Лисяк-Рудницький вибудовував у тісному зв'язку з європейською інтелектуальною традицією. На нього справили вплив ідеї Вебера та Юнга, а також критичні концепції Шпенглера і Тойнбі. Особливо важливим для нього був підхід Макса Вебера до дослідження взаємозалежностей між культурними, релігійними та соціальними структурами[29]. Вчений не сприймав історію як лінійний процес, що неминуче веде до певного результату, а бачив її як простір конфлікту, розривів і паралельних траєкторій розвитку.

У пошуку нового способу осмислення українського минулого Іван Лисяк-Рудницький звертався до методів, які лише згодом набули широкого застосування в історичній науці. Передусім йдеться про порівняльний підхід та мікроісторичний метод, які стали фундаментальними у його дослідницькій практиці. Порівняльна перспектива дозволяла вченому уникнути замкненості в українському контексті та розглядати явища в ширшому цивілізаційному вимірі. Він порівнював процеси в Україні з аналогічними в інших народів, що перебували під владою імперій, зокрема латвійців, грузинів, словенців. Таким

чином, Іван Лисяк-Рудницький демонстрував, що український досвід модернізації, націєтворення та ідеологічної еволюції не був унікальним – натомість він виявляв спільні закономірності постімперських трансформацій.

Іншим важливим інструментом його досліджень був мікроісторичний метод або метод case study. Іван Лисяк-Рудницький послідовно використовував цей підхід як у розвідках про конкретні регіони (наприклад, Карпатську Україну), так і в аналізі окремих інтелектуалів, навіть маловідомих чи контroversійних. Вивчення таких фігур, як Францішек Духінський чи Іполит Терлецький, давало йому змогу виявити складні процеси формування ідентичності, перетину дискурсів та багатовекторності національного проєкту[31].

Окрему увагу Іван Лисяк-Рудницький приділяв критичній саморефлексії історика, яка, на його думку, була необхідною умовою наукової доброчесності. Він наполягав на тому, що українська історіографія має позбутися надмірної «патріотичної емоційності», що перетворює історію на ідеологічний наратив[32]. Для нього нація була не предметом поклоніння, а об'єктом наукового аналізу – складним, суперечливим і відкритим до перегляду. Його підхід був далекий від будь-якої форми історичного фундаменталізму: навпаки, Іван Лисяк-Рудницький уважав, що саме плюралізм думок, полілог традицій і конфлікт ідеологій становлять справжню суть модерного національного розвитку. Ідеальним прикладом він вважав співіснування пам'ятників Карлу I та Оліверу Кромвелю в Лондоні – як визнання багатоголосої історії[15].

На зламі XX–XXI століть ідеї Івана Лисяка-Рудницького почали активно впроваджуватися в український академічний дискурс. Хоча сам він не був безпосереднім учасником українського інституційного наукового середовища, його спадщина стала концептуальним ресурсом для формування нової історіографічної традиції. Ця нова традиція протистояла як радянському догматизму, так і апологетичному націоналізму, що в умовах незалежності часто намагався автоматично зайняти порожнє місце після краху марксистської парадигми.

Учні, послідовники та дослідники творчості Івана Лисяка-Рудницького – зокрема Ярослав Грицак, Сергій Єкельчик, Володимир Кравченко – адаптували його методологічні інструменти до досліджень українського націєтворення, інтелектуальних рухів, імперської спадщини та регіональних ідентичностей. Вони відмовилися від пошуків «єдиного правильного» історичного наративу на користь моделі множинності інтерпретацій, властивій західній гуманітаристиці. У центрі їхніх студій – не лише історичні факти, а й категорії, що їх осмислюють: нація, ідентичність, пам'ять, імперія, модерність.

Важливу роль у формуванні нової історіографії відіграло академічне видання праць Івана Лисяка-Рудницького у 1994 році – двотомник «Історичні есе», підготовлений Ярославом Грицаком і Френком Сисиним. Завдяки цьому виданню ідеї діаспорного мислителя стали доступними широкому загалу істориків, викладачів, студентів. Його тексти почали використовуватись як джерело методологічного оновлення – не як взірць готової відповіді, а як запрошення до критичного мислення. Вони дозволили формувати цілі курси з історіографії, інтелектуальної історії та методології історії в українських університетах.

Особливо важливим стало те, що Іван Лисяк-Рудницький розглядав Україну як відкриту спільноту – культурно й політично, а не замкнену етнічну спільність. Цей підхід став основою для досліджень про історію євреїв, поляків, росіян, німців на території України, а також – для критичної переоцінки українсько-російських зв'язків у колоніальному вимірі. Саме завдяки такій оптиці українська історіографія змогла вийти за межі власної етнографічної традиції і почати говорити «мовою історії», яка є зрозумілою в глобальному академічному середовищі.

Отже, Іван Лисяк-Рудницький не лише зробив значний внесок у дослідження окремих аспектів української історії, а й здійснив концептуальний поворот, який відкрив нові горизонти для української історіографії. Його бачення історії як простору інтелектуальних конфліктів, соціальної динаміки та

культурної взаємодії стало альтернативою як радянському редукціонізму, так і романтизованому етнонаціоналізму.

Методологічно він запропонував інструменти, які випередили свій час: порівняльний аналіз, мікроісторичний підхід, критична рефлексія дослідника, інтелектуальна історія як спосіб зрозуміти не лише події, а й смисли. Він не створював завершеної «школи», але його спадщина стала підґрунтям для формування новітньої української історіографії, що інтегрує український досвід у європейський науковий простір. Його роботи довели, що історія нації – це не готова ідеологема, а постійний предмет критичного переосмислення. Вони відкрили шлях до сучасної, відкритої, інклюзивної історіографії, яка здатна не лише описувати минуле, а й допомагати суспільству осмислювати себе в мінливому світі.

3.2. Вплив Івана Лисяка-Рудницького на нову генерацію істориків

Якщо Іван Лисяк-Рудницький став автором концептуального зсуву в українській історіографії, то нова генерація істориків активно адаптувала його підходи до осмислення ключових сюжетів українського минулого. Його інтелектуальна спадщина – не лише корпус есеїв, а передусім методологічна оптика, яка відкрила нові можливості для інтерпретації історичних явищ. У цьому підрозділі розглянуто, як окремі українські дослідники – Ярослав Грицак, Сергій Плохій, Ігор Гирич, Олександр Зайцев та Станіслав Кульчицький – творчо розвивають ідеї Івана Лисяка-Рудницького у власних працях.

Ярослав Грицак

Ярослав Грицак – один із найвпливовіших українських істориків нової хвилі, який послідовно застосовує методологічні принципи Івана Лисяка-Рудницького. У своїх працях він зберігає основні інтелектуальні орієнтири вченого: міждисциплінарність, увагу до інтелектуальної історії та прагнення вписати українське минуле у ширший європейський контекст. Грицак не лише використовує концепції Івана Лисяка-Рудницького, а й розвиває їх, зокрема

ідею про роль інтелігенції як провідника модернізаційних процесів. Його монографія «*Нариси історії України: формування модерної нації XIX–XX століття*» демонструє наближення до стилю Івана Лисяка-Рудницького: поєднання соціальної, інтелектуальної та політичної історії, прагнення подолати етноцентризм і критично осмислити українську модерність як складний і відкритий процес.

Сергій Плохій

Сергій Плохій у своїх дослідженнях наслідує ключовий методологічний принцип Івана Лисяка-Рудницького – переосмислення української історії в широкому регіональному та цивілізаційному контексті. У праці *The Gates of Europe: A History of Ukraine* він розглядає українське минуле як простір багатовекторної взаємодії імперських, локальних і національних сил, демонструючи складну динаміку між різними регіонами країни. Як і Іван Лисяк-Рудницький, Плохій відмовляється від лінійних наративів на користь поліфонічного бачення, у якому українська історія постає не як ізольований розвиток етнічної спільноти, а як результат перехрестя європейських і східнослов'янських впливів. Його дослідження підтверджують життєздатність парадигми, запропонованої Іваном Лисяком-Рудницьким, в аналізі складних ідентичнісних процесів постімперського простору.

Ігор Гирич

Ігор Гирич – один із тих дослідників, які глибоко засвоїли методологічну позицію Івана Лисяка-Рудницького, зокрема в оцінці ідеологічних течій українського національного руху. У своїх роботах він активно застосовує міждисциплінарний підхід, поєднуючи історичний аналіз із соціологічними та політичними інтерпретаціями. Як і Іван Лисяк-Рудницький, Гирич тяжіє до критичної переоцінки «канонічних» історіографічних схем, особливо щодо поділу між «народницькою» та «державницькою» школами. Він розглядає цей поділ як штучну дихотомію, що не відображає складності української ідеологічної думки, і натомість пропонує більш гнучкий аналітичний інструментарій.

У статті «Українське народництво: до питання про оцінку феномену» Гирич безпосередньо звертається до підходу Івана Лисяка-Рудницького, трактуючи народництво не як завершений етап чи анахронізм, а як важливий, хоч і суперечливий, чинник становлення української національної ідентичності. Він, як і Іван Лисяк-Рудницький, підкреслює ідейну неоднорідність цього руху та його функцію в процесах самоусвідомлення інтелігенції. Гирич також акцентує на тому, що народництво, попри свої ідеологічні обмеження, заклало культурну основу для модерні української нації, зберігаючи вплив навіть у новітній період. Такий підхід перегукується з методологією Івана Лисяка-Рудницького, який завжди наголошував на потребі оцінювати історичні явища не в дихотоміях, а в контексті історичної еволюції й ідейної боротьби.

Олександр Зайцев

Олександр Зайцев у своїх дослідженнях українського націоналізму продовжує лінію критичного аналізу ідеології, закладену Іваном Лисяком-Рудницьким. У монографії «Український інтегральний націоналізм (1920–1930-ті роки): нариси інтелектуальної історії» він демонструє, як можна поєднувати аналіз політичних ідеологій із дослідженням інтелектуальних структур, що їх породжують. Погляд Зайцева на інтегральний націоналізм – не як на однозначно негативне чи героїчне явище, а як на складний інтелектуальний феномен – перегукується з підходом Івана Лисяка-Рудницького до історії ідей. Автор відмовляється від моралізаторства, натомість намагається зрозуміти внутрішню логіку ідейних течій, що формувалися в умовах геополітичного тиску, культурної фрагментації та ідеологічної конкуренції. Таким чином, він застосовує принцип плюралізму, критичної дистанції та ідеологічної рефлексії – фундаментальні складники методології Івана Лисяка-Рудницького.

Станіслав Кульчицький

Як зазначав сам Станіслав Кульчицький, двотомник Івана Лисяка-Рудницького відіграв велику роль і в його інтелектуальній біографії. «Коли він з'явився, я писав якраз книгу *«Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919 –*

1928)» для видавництва «Основи». Книга йшла важко, тому що доводилося «на ходу» звільнятися від закладених з дитинства стереотипів марксизму-ленінізму. Лисяк-Рудницький істотно допоміг.»[33]. Вплив Івана Лисяка-Рудницького в цій роботі простежується у підходах до аналізу радянської доби в Україні та її впливу на формування української національної ідентичності. Іван Лисяк-Рудницький вважав, що історія України повинна розглядатися в контексті міжнародних процесів, і цей методологічний підхід Станіслав Кульчицький застосовує для оцінки періоду раннього комунізму. Він звертає увагу на взаємозв'язок між політикою радянського уряду та її впливом на українське суспільство, аналізуючи соціально-економічні та культурні аспекти цього впливу. Також Станіслав Кульчицький, подібно до Івана Лисяка-Рудницького, приділяє увагу феномену українського націоналізму в умовах радянського режиму та розглядає, як ідеологічний тиск змінював національну свідомість українців.

Отже, вплив Івана Лисяка-Рудницького на сучасну українську історичну науку є не декларативним, а реальним і продуктивним. Його підходи – міждисциплінарність, критичне переосмислення наративів, уважність до ідейних розломів – стали методологічною базою для низки вагомих досліджень. Грицак, Плохій, Гирич, Зайцев і Кульчицький – кожен у свій спосіб демонструє, що історіографія, закорінена в спадщині Івана Лисяка-Рудницького, залишається актуальною й гнучкою у відповіді на виклики сучасності. У цьому полягає жива присутність мислителя в інтелектуальному ландшафті України.

Іван Лисяк-Рудницький справедливо вважається одним із творців методологічної основи новітньої української історіографії. У пострадянський період саме його спадщина стала тією інтелектуальною опорою, яка дозволила історикам відмовитися як від радянських ідеологем, так і від спрощених етнонаціональних наративів. Його бачення історії як відкритого,

багатоголосого процесу, в якому ідеї, політика й культура взаємодіють у складних формах, заклало парадигму критичного осмислення національного минулого.

У цьому контексті особливо важливим є те, що спадщина Івана Лисяка-Рудницького не залишилась лише джерелом ідей, а перетворилася на інструмент активної академічної роботи. Історики нового покоління – зокрема Ярослав Грицак, Сергій Плохій, Ігор Гирич, Олександр Зайцев і Станіслав Кульчицький – не лише посилаються на його праці, а й практично втілюють його підходи у власних дослідженнях. Завдяки цьому методологія вченого набуває нового звучання, пристосовуючись до сучасних викликів – від переосмислення колоніального спадку до аналізу націоналізму й ідентичності в умовах глобалізації. Цей вплив залишається живим і актуальним, бо ґрунтується на відкритості, сумніві та прагненні до інтелектуальної доброчесності – якостях, що були суттю наукового світогляду Івана Лисяка-Рудницького.

ВИСНОВОК

У результаті проведеного дослідження було проаналізовано наукову спадщину Івана Лисяка-Рудницького як одного з найвпливовіших українських істориків ХХ століття. Він виступив не лише як фаховий історик, а як мислитель-реформатор, що прагнув оновити українську історіографію шляхом переосмислення усталених наративів, критики ідеологічних догм і впровадження ширшого, міждисциплінарного підходу. Вчений запропонував нову парадигму національного самопізнання, в якій поєднуються повага до історичної тяглості, цінність політичної свободи та увага до соціокультурного контексту.

Іван Лисяк-Рудницький також першим системно запропонував концепцію плюралістичної історіографії, що не заперечує ідеологічну розмаїтість, а закликає до критичної селекції досвіду. Він підкреслював, що політичний рух повинен не ігнорувати власні помилки, а виносити з них конструктивні уроки. Саме через таке критичне осмислення і намагання інтегрувати суперечливий досвід ХХ століття в єдине історичне поле, його підхід є особливо актуальним для сучасної України, яка досі перебуває в пошуку зрілої історичної самосвідомості.

Вплив Івана Лисяка-Рудницького виходить далеко за межі академічної науки. Його ідеї лягли в основу формування публічної історії, вплинули на дискусії щодо історичної пам'яті, державної політики щодо минулого, а також стали інтелектуальним джерелом для нового покоління українських істориків. Його спадщина залишається живою і відкритою для подальшої інтерпретації – саме тому її не можна розглядати як завершену доктрину, а як динамічний проєкт, що формує українське історичне мислення в умовах глобальних викликів.

Таким чином, доробок Івана Лисяка-Рудницького є не лише глибоким внеском в історичну науку, а й основою для формування зрілої політичної культури, інтелектуального плюралізму й відповідального ставлення до національного минулого. Його підхід – це запрошення до розмови, а не до

остаточних відповідей; до критичного осмислення, а не до конструювання нових міфів. Дотепер праці вченого залишаються джерелом натхнення для сучасних дослідників і важливим інтелектуальним орієнтиром для розуміння складних процесів формування української ідентичності та державності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Ковальчук І. ПОСТАТЬ, ПОГЛЯДИ, ІДЕЇ І НАУКОВИЙ ДОРОБОК ІВАНА ЛИСЯКА-РУДНИЦЬКОГО З ІСТОРИЧНОЇ РЕТРОСПЕКТИВИ: БІОГРАФІЧНО-ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД // *Інтермарум: історія, політика, культура*. – 2023. – № 13. – С. 195-214
2. Магдич О. Іван Лисяк-Рудницький: від емігранта-контролера до реформатора освіти. 2016. URL: <https://photo-lviv.in.ua/ivan-lysyak-rudnytskyj-vid-emihranta-kontrolera-do-reformatora-osvity/>
3. Наукові записки УКУ. – Львів, 2019. – Число XIII. – Серія: «Історія». – Вип. 3. – С. 87-97
4. Грицак, Я. (1994). Іван Лисяк-Рудницький (нарис інтелектуальної біографії). *Сучасність*. № 11. С. 73–96.
5. Химка І. П. Наш історик, наша епоха: Іван Лисяк-Рудницький // *Критика*. – Рік XVIII, число 3-4 (197-198). – С. 4–8.
6. Лисяк-Рудницький І. *Щоденники* / Гол. ред.: Я. Грицак, Ф. Сисин; Упоряд.: Я. Глистюк (гол. упоряд.), Г. Вітвіцька, Л. Гентош, О. Дмитерко, М. Думич, К. Кебузинська, Т. Романюк. Програма дослідження модерної історії та суспільства України ім. П. Яцика; Інститут історичних досліджень Львівського національного університету ім. І. Франка; Канадський Інститут Українських Студій Університету Альберти. – К.: Дух і Літера, 2019. – С. 623
7. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. Народився Іван Лисяк-Рудницький – історик, політолог, публіцист, автор праць з історії, що відкривали Європі та світу Україну. 27 жовтня 1919 р. URL: <https://www.nbuv.gov.ua/node/4375>
8. Пріцак О. Іван Лисяк-Рудницький як учений і "комунікатор". *Лисяк-Рудницький І. Історичні есе*, т. 1. К., 1994. С. 8-15.
9. Лисяк-Рудницький І. Україна між Сходом і Заходом. Лисяк-Рудницький І. *Історичні есе: в 2 т.* Київ: Основи, 1994. Т. 1. С. 47-56.

10. Лисяк-Рудницький І. Політичні ідеї Липинського з перспективи нашого часу. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: в 2 т. Київ: Основи, 1994. Т. 2. С.174-189.
11. Лисяк-Рудницький І. Що робити?. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: в 2 т. Київ: Основи, 1994. Т. 2. С. 477-498.
- 12.Лисяк-Рудницький І. Проблеми термінології та періодизації в українській історії. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: в 2 т. Київ: Основи, 1994. Т. 2. С.78-85.
- 13.Лисяк-Рудницький І. Націоналізм і тоталітаризм. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: в 2 т. Київ: Основи, 1994. Т. 2. С. 535-543.
- 14.Лисяк-Рудницький І. Коментарі. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: в 2 т. Київ: Основи, 1994. Т. 2. С. 544-585.
- 15.Лисяк-Рудницький І. Напрями української політичної думки. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: в 2 т. Київ: Основи, 1994. Т. 2. С. 71-104.
- 16.Лисяк-Рудницький І. Українська революція з перспективи сорокаліття. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: в 2 т. Київ: Основи, 1994. Т. 2. С. 47-60.
- 17.Лисяк-Рудницький І. Радянська Україна з історичної перспективи. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: в 2 т. Київ: Основи, 1994. Т. 2. С. 499-513.
- 18.Лисяк-Рудницький І. Козацький проект Міхала Чайковського під час Кримської війни: аналіз ідеї. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: в 2 т. Київ: Основи, 1994. Т. 1. С. 318-332.
- 19.Лисяк-Рудницький І. Іполіт Володимир Терлецький. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: в 2 т. Київ: Основи, 1994. Т. 1. С. 283-317.
- 20.Лисяк-Рудницький І. Францішек Духінський і його вплив на українську політичну думку. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: в 2 т. Київ: Основи, 1994. Т. 1. С. 333-349.
- 21.Лисяк-Рудницький І. Михайло Драгоманов. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: в 2 т. Київ: Основи, 1994. Т. 1. С. 350-357.

- 22.Лисяк-Рудницький І. Драгоманов як політичний теоретик. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: в 2 т. Київ: Основи, 1994. Т. 1. С. 368-422.
- 23.Лисяк-Рудницький І. Назарук і Липинський: історія їхньої дружби та конфлікту. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: в 2 т. Київ: Основи, 1994. Т. 2. С. 190-274.
- 24.Лисяк-Рудницький І. Політичні ідеї Липинського з перспективи нашого часу. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: в 2 т. Київ: Основи, 1994. Т. 2. С. 174-189.
- 25.Лисяк-Рудницький І. Іван Франко у своїх німецьких писаннях. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: в 2 т. Київ: Основи, 1994. Т. 1. С. 485-493.
- 26.Лисяк-Рудницький І. Суспільно-політичний світогляд Володимира Винниченка у світлі його публіцистичних писань. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: в 2 т. Київ: Основи, 1994. Т. 2. С. 105-125.
- 27.Лисяк-Рудницький І. Микола Хвильовий. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: в 2 т. Київ: Основи, 1994. Т. 2. С. 134-137.
- 28.Лисяк-Рудницький І. Український комуністичний маніфест. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: в 2 т. Київ: Основи, 1994. Т. 2. С. 126-133.
- 29.Лисяк-Рудницький І. В обороні інтелекту. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: в 2 т. Київ: Основи, 1994. Т. 2. С. 416-445.
- 30.Лисяк-Рудницький І. Четвертий універсал та його ідеологічні попередники. Лисяк-Рудницький І. П. Історичні есе: в 2 т. Київ: Основи, 1994. Т. 2. С. 4-36.
- 31.Єсельчик С. О. Творчий метод Івана Лисяка-Рудницького: концептуальні та методологічні виміри : до 100-річчя від дня народження І. Лисяка-Рудницького (1919–1984) / С. О. Єсельчик // *Українська біографістика : зб. наук. пр. – Київ, 2019. – Вип. 18. – С. 54–66. – URL: <https://doi.org/10.15407/ub.18.054>*
- 32.Лисяк-Рудницький І. Структура української історії в XIX столітті. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: в 2 т. Київ: Основи, 1994. Т. 1. С. 252-262.

33. Станіслав Кульчицький. *Піднімаючись над догмами. Іван Лисяк-Рудницький – зірка серед українських інтелектуалів. Серія «Історія і Я»*. 2008. №:223. URL: <https://m.day.kyiv.ua/article/istoriya-i-ya/pidnimayuchys-nad-dohmamy>